

אחדות

XXIX. ÉVFOLYAM, 113. SZÁM • 2018. DECEMBER • 500 Ft
5779. TÉVÉT • טבת תשע"ט • ב"ה

egység

ירחון יהדות הונגריה

MAGYAR ZSIDÓK LAPJA • EGYSÉGES MAGYARORSZÁGI IZRAELITA HITKÖZSÉG

ZSIDÓ MÓDRA EMLÉKEZNI ÉS EMLÉKEZTETNI TEMETŐK ÉS EMLÉKHELYEK

HANUKAI KÉPRIPORT

HOGY ÉPÜLT AZ ELSŐ PESTI MIKVE?

SORSOK HÁZA

Köves Slomó:

Az üzenet meghatározása a feladatunk

KEDVES OLVASÓ!

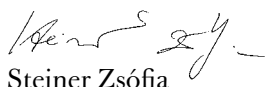
Hanuka utolsó napjára borzalmas tragédia vetett árnyékot – és egyben egy ragyogó csoda adott reményt.

Vasárnap este az izraeli Somron (Szamária) régióban egy buszmegállóban várakozókra nyitottak tüzet egy autóból terroristák. A támadás során hatan sérültek meg, köztük egy terhes nő is. A 21 éves édesanyát kórházba szállították, ahol az orvosok 10 órán át küzdöttek az életéért, mire stabilizálni tudták az állapotát. A terhesség 30. hetében császármetszéssel világra segített kisbaba a vérvesztéstől agykárosodást szenvedett. Hiába küzdött érte egy elhivatott orvoscsoporthoz, hiába küzdött az aprócska újszülött maga: négy nappal születése után be is fejezte rövidke életét. Az Örökkévaló kegyelme, hogy a támadásban súlyosan megsérült szülei még láthatták őt élve.

A kisbaba a halála után az Amiad Jisráél nevet kapta, ami azt jelenti, hogy a zsidó nép örökké létezni fog/a zsidó nép mindig Izrael földjén fog élni. A temetésén apai nagyapja, Rafael Is-Ran rabbi azt mondta: „Nincs sok olyan emberből sem, aki sok időt élt a földön, és olyan egységbe tudta fogni a zsidó népet, mint te. Rengeteg fényt hoztál és a fényeddel el fogjuk úzni a sötétséget.”

A szülők, Sira Jáél és Amicháj Is-Ran, valamint az Is-Ran és a Silberstein család egyszerre él át iszonyatosan tragédiát első gyermekük, unokájuk brutális meggyilkolása miatt és egy kimondhatatlanul nagy csodát, hiszen az első napokban az sem volt biztos, hogy Sira túléli-e a támadást. A világ minden pontján zsidó testvéreik imádkoztak érte és gyermekéért, tanulókörök, zoltármondó körök szerveződtek, jó cselekedetek százait ajánlották a gyógyulásukért. Ezt a lapszámot, mely az Örökkévaló kifürkészhetetlen akaratából éppen a zsidó temetőkkel foglalkozik, Amiad Jisráél emlékének ajánljuk.

Amikor zsidó identitásról beszélünk, sokféle definíciót használunk arra, ki az, aki bármennyire is asszimilálódott is, még zsidóként tekint önmagára. Az egyik legutolsó szalmaszál, amit említeni szoktunk a közösséghez való kapcsolódás kapcsán az az, ha valaki ragaszkodik a zsidó temetéshez. Lehet, hogy már semmi más kapcsolat nincs, de abban, aki még fontosnak tartja, hogy őt vagy szeretteit zsidó temetőbe temessék, abban az emberben még él a zsidóság szikrája. Temetőink sokszor az utolsó mementói egykorvolt közösségeinknek. Vigyázzunk rájuk, őrizzük őket és segítsünk zsidó testvéreinknek, hogy ne csak a halálban, de az életben is ragaszkodhassanak őseik hagyományaihoz.

Steiner Zsófia
főszerkesztő

Előfizetés:

www.fizetes.zsido.com

Újságunk korábbi lapszámait a
www.zsido.com/egység
oldalon találja meg elektronikus formában.

További információért hívja
a **06 1 268 0183**-as telefonszámot.

BORÍTÓ

A székesfehérvári zsidó temető

Fotó: Cseh Viktor

egység MAGAZIN

Kiadja a Chábád Lubavits –
Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány
Achdut magazine is published
by Chabad-Lubavitch
The Jewish Heritage Center of Hungary

1052 Budapest, Károlyi krt. 20.
Telefon/fax: (+36-1) 268-0183
E-mail: egyseg@zsido.com
Internet: www.zsido.com

FELELŐS KIADÓ:
Oberlander Bárucl rabbi

FŐSZERKESZTŐ: Steiner Zsófia

ROVATVEZETŐK: Dénes Anna,
Cseh Viktor, Golubovics Martina

OLVASÓSZERKESZTŐ: Molnár Zsófia

TERVEZŐ-SZERKESZTŐ: Juhász Valéria

ISSN 1217-3223 (nyomtatott)
ISSN 1588-3223 (on-line)

A kiadvány szent szövegek részleteit
és magyarázatait tartalmazza.
Kérjük, ne dobja el!

ÚJRA HANGOSAK
A HEGYALJAI LANKÁK
„Néhány hónap múlva befejeződik
a felújítása Schwartz Ábrahám
Jehudá há-Kohén rabbi sírja fölé
emelt ohelnek és mellette felépül
egy több funkciós imahely is.”

8. oldal

20. oldal

IZRAELI IKREKTŐL TANUL
A MAGYAR ZSIDÓSÁG
„Saul és Joel, a Deutsch család bár mic-
vára készülő iker fiai hétről hétre jelent-
keznek magyar nyelvű videóikkal, ...
az aktuális hetizakaszról beszélnek
röviden, tömören, a gyerekek
és felnőttek számára is érthetően.”

12. oldal

SZENT EMBEREK SZENT SÍRJAI
A különösen jámbor és nagy
tudású zsidókat – cádikokat –
az emberek gyakran keresik fel,
hogy áldást vagy tanácsot
kérjenek tőlük. ... Haláluk
után a sírjuk gyakran
zarándokhelyé válik.

SMÚZ

- 21 A főszerkesztő levele
Ragaskodjunk őseink
hagyományaihoz!
- 41 Hírek

REBBE

- 51 Mire jó a fájdalom?

HOHMECOLÓ

- 61 Zsidó emlékezés
Magyarországon
Bécsi Éva írása
- 81 Újra a mádi oroszlán
hangjától hangosak
a hegyaljai lankák
Méltó helyet kapnak a mádi
rabbik végső nyughelyükön
Cseh Viktor írása

- 121 Szent emberek szent sírjai

JIDDISKÁJT

- 141 Megnyitható-e egy zsidó sír?
Az exhumálás háláchái
Oberlander Bárucl rabbi írása
- 161 Az első hivatalos pesti mikve
megépítése
Oberlander Bárucl rabbi írása

KILE

- 201 Saul és Joel
tóramagyarázatai:
hetizakasz videók magyarul
– Izraelből
Steiner Zsófia írása
- 221 Sorsok Háza: Az üzenet
meghatározása a feladatunk
Interjú Köves Slomó rabbi
Juhász Vali írása
- 241 Randolph L. Brahmre
emlékezve
Dombi Gábor írása
- 261 Hanukai képriport

MISPÓHE

- 301 Mi az a cháruv?
A szentjánoskenyérfa zsidó
vonatkozásai

ÉCESZGÉBER

- 321 Az adományozás
10 parancsolata
Az „alfa-generáció” cödökája
Szilágyi Nóra írása
- 301 A cháruf fa csodája
Dénes Anna meséje

TURISZTIKAI MEGÁLLAPODÁST KÖTÖTT HÉVÍZ ÉS SOMRON

A gyógyfürdőiről ismert zalai városba számos izraeli turista üdül évente, így az is felmerült, hogy akár közvetlen repülőjárat köthetné össze Sár-

melléket Tel-Avivval.

A kétirányú turizmus növeléséről szóló határozat értelmében 2018. novemberében közös munkabizottságot hoztak létre, mely egyszerre dolgozik a két ország, illetve a két turisztikai régió közötti kapcsolatok fejlesztéséért. Megállapodtak abban is, hogy közös oktatási programot indítanak el.

A somroni önkormányzat Izrael egyik legnagyobb megyéje, a „bibliai Izrael” egyik központja, ahol a régészeti és történelmi érdekességek mellett kitűnő borászatok és bioélelmiszereket termelő gazdaságok is várják a látogatókat. A magyar közönséget internetes kampány segítségével igyekeznek megismertetni a hagyományos izraeli körutazások alkalmával általában hanyagolt régió nevezetességeivel. „Biztos vagyok benne, hogy minden, a Somronba látogató magyar turista különlegesnek és vonzóknak találja majd régióinkat, ahol megéleveníedik a zsidó nép és Izrael történelme” – mondta *Joszi Dágán*, a somroni megyei önkormányzat elnöke.

HANUKAI CSOMAGOT KÜLDÖTT A ZSIDÓ GYEREKEKNEK ERZSÉBETVÁROS

Kedves gesztussal fordult Erzsébetváros önkormányzata a hetedik kerületben tanuló zsidó gyerekekhez. A Bét Menáchem iskola diákjai már a Hanuka előtti pénteken átvehették az önkormányzat ajándékát, egy hanukijaként használható fém dobozt, ami az ünnep kellékeivel volt megpakolva: gyertyákkal, tenderlivel, ünnepi színezővel, a hozzá tartozó színes ceruzákkal és kis tájékoztató füzetekkel. „Nagyon örülünk a figyelmességnek” – mondta el lapunknak egy édesanya, akinek több gyereke is az intézményben tanul – „a decemberi ünnepi időszakban nagyon oda kell figyelniük, hogy megerősítsük a gyerekek pozitív identitását, és az, hogy az Önkormányzat külön gondolt rájuk és így kvázi nem maradtak le az ekkortájt szokásos ajándécsomagokról, nagyon jólesett nekik is, és nekünk, szülőknek is.”

TEV: ELVÁRHATÓ A KÖVETKEZETESSÉG

A Tett és Védelem Alapítvány (TEV) megnyugvással vette tudomásul, hogy Szávay István, a Jobbik frakcióvezető-helyettese a lemondott képviselői mandátumáról – áll a szervezet által december 4-én kiadott nyilatkozatában.

Nemrégiben nyilvánosságra került egy hangfelvétel, amelyen Szávay István dicsekszik egy általa elkövetett erőszakos, antiszemita gyűlöletcselekménnyel, melynek kapcsán a TEV az igazságszolgáltatáshoz fordult az eset felderítését és kivizsgálását kérve. „A képviselő lemondása jó esetben azt üzeni, hogy a Jobbik elfogadhatatlannak tartja az antiszemita nézetek hangoztatását a párt tagjai részéről” – véli a TEV. Amennyiben a következetesség nevében a Jobbik valóban szakítani kíván a gyűlöletkeltésre épülő politikájával, akkor azt a képviselőjét is lemondhatja, aki a parlamentben a zsidók listázására szólított fel.

Mint írják, a következő lépésnek mindenképp a zsidó-listázó Gyöngyösi Márton lemondásának kell lennie. Ha Szávay zsidózását nem tolerálja a párt, akkor Gyöngyösi kijelentését sem fogadhatja el. Ha viszont a zsidók listázását megengedhetőnek tartja, akkor a zsidó nő megverésével dicsekvő képviselő távozása sem jelenti a párt megtisztulását.

HITKÖZSÉG A CSALÁDOK SZOLGÁLATÁBAN

November 21-én a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) tartott műhelykonferenciát *Egyházak a családok szolgálatában* címmel. A program megnyitásként beszédet mondott *Novák Katalin* család- és ifjúságügyért felelős államtitkár, *Soltész Miklós* egyházi, nemzetiségi kapcsolatokért felelős államtitkár és *Balog Zoltán* miniszterelnöki biztos. A konferencián a történelmi egyházak képviselői szóaltak fel, bemutatva a családokért végzett szolgálatukat. A zsidó közösségeket *Köves Slomó* rabbi képviselte, bemutatva a zsidó vallás családcentrikus világnézetét és azt a munkát, amit a magyarországi Chábád mozgalom és az EMIH a családokért, a közösség pilléréiért tesz. Az EMIH családokért végzett munkáját *Szilágyi Nóra*, a CEDEK Izraelita Szeretszolgálatának vezetője ismertette. „A CEDEK célja, hogy minél több rászorulóknak: betegeknek, időseknek, fogyatékkal élőknek, valamint családoknak, hátrányos helyzetűeknek és hajléktalanoknak nyújtson segítséget nemre, korra és származásra való tekintet nélkül.”

MI A RECEPT A FÁJDALOM LEGYŐZÉSÉRE?

A Rebbe olyan személyiség volt, aki ott is meglátta a pozitívumot, ahol más csak negatívumot észlelt. A maga módján képes volt még azok számára is reményt és vigaszt nyújtani, akiket a legmélyebb érzelmi vagy spirituális fájdalmak gyötörtek.

„Cselekvéssé kell formálnunk a fájdalmat, a könnyeket fejlődéssé.”

- A Rebbe

A fájdalom magányos élmény. Ennek ellenére fel kell ismerünk, hogy a fájdalom bizonyos formában az a mód, ahogyan az Örökkévaló kommunikál velünk. A fájdalom vasmarkából nagyon nehéz egyedül kitörni, mivel a fájdalom képes önmagában túszul ejteni minket, és akár olyan mértékben is képes korlátozni a tevékenységünket és a látókörünket, hogy végül szinte magatehetetlenek leszünk. Következésképp roppant fontos, hogy kérjük a családtagok és a barátaink segítségét, akik szélesebb perspektívát tudnak mutatni nekünk.

KI KELL MOZOGNI A FÁJDALOMBÓL

A fájdalomtól történő megszabadulás mozgással kezdődik: annak érdekében, hogy gyógyulni kezdhessünk, először is el kell távolodunk a fájdalmas helyzettől, el kell távolodunk attól az októl, amely ilyen fájdalmas tüneteket eredményezett. Ez a mozgás lehet annyira egyszerű is, hogy keresünk magunknak egy új barátot, elolvassunk egy új könyvet, részt veszünk valami terv megvalósításában vagy épp beiratkozunk egy tanfolyamra – bármi megfelel, ami segít megváltoztatni azt a magányos, rövidlátó szemléletet, amellyel magunkat és a világot szemléljük.

Egyes embereknél ahhoz, hogy eltávolodjanak a fájdalomtól, erőteljes lökésre van szükség. Nem szabad megvárni, míg a szenvedő ember teljesen magába roskad.

A KÖRNYEZET FELELŐSSÉGE

Itt játszanak nagyon fontos szerepet az illető barátai. Amikor szenved valaki, akit szeretünk és akinek a sorsa nem közömbös számunkra, bármire van is szüksége, ott kell lennünk mellette. Előfordulhat, hogy azt mondja: szeretne egyedül maradni, hogy egyedül szeretné feldolgozni a problémáját – ezt a kívánságot tiszteletben kell tartanunk. Ugyanakkor segítenünk kell abban, hogy felismerje: tágítania kell ezt a beszűkült perspektívát, nem pedig még jobban szűkíteni. Találjuk meg a módját, hogy időt tudjunk szakítani rá, hogy megoszthassuk vele gondolatainkat és vice versa. Ami a legfontosabb: szeressük őt, és segítsünk neki abban, hogy ő is szeretni tudja önmagát.

A FÁJDALOM, MINT PRÓBATÉTEL

A fájdalom enyhítésének másik módja paradox módon az, hogy örömmel fogadjuk. Azáltal, hogy megbékélünk a lelkünkkel és az Örökkévalóval, meg kell próbálnunk felsza-

badítani a fájdalom által hordozott jót. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a fájdalom egyszersmind lehetőség a fejlődésre: lehetőség arra, hogy végiggondoljuk a viselkedésünket, hogy rohanó életünkben egy percre megállva megpróbáljuk megkeresni az ilyen fájdalom forrását.

Fontos, hogy a fájdalmat olyan próbatételként lássuk, amely azt vizsgálja, hogy mekkora helyet tölt ki bennünk a materiális kényelem óhajtása és mekkorát a spirituális fejlődés iránti vágy. Ha felismerjük életünk igazi célját és ahhoz szilárdan ragaszkodunk, az elénk tornyosuló akadályok próbatételekké alakulnak: megméri, hogy az erőnek és az elszántságnak mekkora tartalékai rejlenek bennünk. Ezen a módon a fájdalom és a szenvedés próbára teszi az Örökkévalóhoz való kötődésünket.

MIÉRT VAN SZÜKSÉG A SZENVEDÉSRE?

Az Örökkévalóba vetett hitünk azt diktálja: az, hogy erre a kérdésre nincs válasz, már önmagában is bizonyíték arra, hogy életcélunk beteljesítéséhez nem szükséges választ kapnunk erre a kérdésre. A fájdalom és a szenvedés kezelésének legjobb módja az, ha nem keresünk rá választ, ha nem akarjuk mindenáron kielégíteni a szellemünket. Végére is az Örökkévaló teremtett minket, és nem fordítva. Hogyan is feltételezhetnénk, hogy megértjük az Ő útjait? Amikor tehát föltesszük magunknak a kérdést: „Miért engedi az Örökkévaló ezt a sok szenvedést?” vagy „Miért engedi az Örökkévaló, hogy ilyen tragédia megtörténhessen?”, akkor arra végső fokon csak egyetlen igaz válasz van: ezt csak az Örökkévaló tudja.

Ne hagyjuk, hogy porig sújtson minket a fájdalom, inkább mutassuk ki az Örökkévalóba vetett teljes bizalmunkat, mégpedig az által, hogy továbbra is a jóság iránti erős elkötelezettség jegyében éljük az életünket, s ez által arra indítjuk az Örökkévalót, hogy váltsa be ígéretét, miszerint igazságos és méltányos lesz. Az Örökkévalóba vetett hit az a mód, amellyel képesek vagyunk megfordítani a fájdalmat. Ez azt bizonyítja az Örökkévalónak, hogy ha nem értjük is teljesen a fájdalmat, felismertük, hogy egy nagyobb jónak az egyik eleme és hogy a nehézségeink, a zavarunk és a fájdalmunk ellenére abszolút biztosak vagyunk a jóság győzelmében.

A fájdalom és a szenvedés az Örökkévaló kifürkészhetetlen misztériumát tükrözi. Egyedül a szenvedő embernek adatott meg a jog – és senki másnak –, hogy az Örökkévaló elé álljon, kérdéseket tegyen föl neki, s ez által fejlődjön.

M. Schneerson

ZSIDÓ EMLÉKEZÉS MAGYARORSZÁGON

A 20. század elején virágzó zsidó közösségek ezrei éltek a vidéki Magyarországon, de a holokauszt sajnos szinte teljesen eltörölte őket. Ma már gyakran csak dűledező zsinagógák, gazzal felvert temetők adnak hírt a valamikor virágzó magyarországi vidéki zsidóságról. BÉCSI ÉVA ÍRÁSA

A mai Magyarország területén több mint másfél évezrede élnek zsidók. Történetük összeforrt a magyar történelemmel, a két nép mindig kulturális és gazdasági interakcióban állt egymással, kölcsönösen hatottak egymásra. Napjaink magyar társadalma, kultúrája és gazdasága is egygyé olvadt az itt élő zsidóság életének alakulásával. Az egykor virágzó és kiterjedt magyarországi zsidóság különleges helyet foglalt el a zsidó társadalomban. Egyfajta elitet képzett, kelet és nyugat találkozásában egy semmivel össze nem téveszthető kultúra alakult ki a Kárpát-medence közepén.

VISSZATÉRÉS A SOÁ UTÁN

A Holokauszt borzalmait túlélőket hazaérve sem fogadták tárt karokkal: lerombolt zsinagógák, feldúlt temetők fogadta őket, míg vagyonukat, otthonaikat elprédálták. 1949-ben, az utolsó népszámláláskor nem egészen százharmincnégyezer zsidó élt Magyarországon, többségük Budapesten. Az 1948-as fordulat után ismét felerősödött az antiszemitizmus. Ahogy a kommunista vezetésben, úgy az 1956. október

23-án kitört forradalomban is sok zsidó vett részt. A forradalom idején nagyon sok antiszemita támadás történt, ez is hozzájárult ahhoz, hogy egész közösségek hagyták el az országot és menekültek nyugatra. A Kádár-korszak alatt a vallásos zsidókat gyakorta érte inzultus, sokukat cionizmus vádjával állították bíróság elé – még 1986-ban is. A közösség nélküli zsinagógákat eladták, lerombolták vagy egyszerűen sorsára hagyták, míg azok maguktól össze nem dőltek. A vidéki hitközségek egy része az '50-'60-as évekig küzdött a fennmaradásért, majd a közösségi élet lassan visszaszorult a megyeszékhelyekre.

A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A rendszerváltás után robbanásszerű fejlődésnek indult a magyar zsidósági élet: ifjúsági szervezetek, civil mozgalmak, kulturális egyesületek alakultak. A korszak elején érkezett Magyarországra *Oberlander Báruch* rabbi is feleségével, a lubavicsi Rebbe megbízásából, hogy a Chábád mozgalmat képviselve segítsenek a magyar zsidóság reneszánszában. A vidéki zsidó élet is felfrissült, több

hitközség is újjalakult. Napjainkra már családot alapított és saját gyerekeiket neveli a rendszerváltás után felnőtté váló generáció, akik már egészen másként tekintenek zsidóságukra, mint szüleik: kialakulóban van egy identitására büszke zsidó közösség. Ennek a 21. századi magyar zsidóságnak már egész más kihívásokra kell válaszolnia, mint a korábbi generációknak: rajtuk áll, hogy a mindennapok rohanásában, a jövő generációjának nevelése közben képes-e megőrizni a múlt emlékeit.

A TEMETŐK SORSA

A temetők azok a helyek, ahol, igaz, gyakran fogja el szívünket a szomorúság, de itt tudunk emléket állítani elhunyt rokonaink, szeretteink emlékének. Ezek a végső nyughelyként szolgáló szent helyek az egyetlen mementói elődeink életének. Évről évre egyre több sírkő tűnik el, és nagyon sok zsidó temető kerül az enyészet birtokába. Annak érdekében, hogy megálljon, sőt visszaforduljon ez a romló tendencia, egyetlen dolgot tehetünk: közös akarattal, összefogással és kemény munkával

hatalmas eredményt érhetünk el elődeink sírhelyeinek rendszeres gondozásában.

Napjainkban Magyarországon ezernyolcszáz helyszínen lelhető fel zsidó temető vagy sírok maradványai. Ennek nagy része, több mint ezerkétszáz darab a Mazsihisz honlapján is megtalálható. Afennmaradó temetkezési helyek közül körülbelül ötven a helyi hitközségek gondozásában, kétszázötven az illetékes önkormányzatok kezében van, a maradék kétszáz pedig magánszemélyek vagy szervezetek tartanak karban.

1950-től 1990-ig a MIOK azaz a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtestületében működtek a zsidó hitközségek, ezért az ő felelősségük lett volna az összes elhagyott temető gondozása is. A szervezet a rendszerváltás után Magyar Zsidó Hitközségek Szövetségéként működött tovább, és az elindított kárpótlási folyamatokban a zsidó közösségek örökösöként lépett fel. Így a javakkal együtt a feladatok is megöröklődtek: a kilencvenes évek végén kötött megállapodás szerint a temetők karbantartásához és felújításához évi negyven millió forint állami támogatást is kapott a szövetség.

AZ ÖNKORMÁNYZAT ÉS A FENNTARTÓ

Sajnos Magyarország legtöbb kisebb településén csak alig jut pénz a temetők látványos felújítására, és karbantartásuk nagyon minimális mértékben valósul meg. Ez abból is adódik, hogy a legtöbb településen a temetőgondnokok nagyon csekély jövedelemért végzik munkájukat, ami a legtöbb esetben kimerül a kulcsok felügyelésében és évente egyszer a fű lekaszállásában. Az, hogy egy temető rendszeresen gondozva legyen, esetleg egy új kerítést is kapjon, a kevés pénz miatt csak nagyon ritkán valósul meg.

A helyi önkormányzatok két esetben tudnak segítséget nyújtani a zsidó közösségek számára: vagy egy hitközséggel tudnak szerződni vagy magával a temető fenntartójával.

Ha a temető fenntartójával alakul ki egy közös megegyezés, akkor a zsidó közösségnek magának kell gondoskodni a temető ápolásáról. Sok esetben az önkormányzatok döntenek el, hogy egy zsidó temetőt mennyi anyagi támogatásban részesítenek. Szembetűnő különbségek vannak egyes települések között, hiszen vannak olyan önkormányzatok, melyek csak a temetőben elburjánzó fű kaszállására adnak pénzt, míg más helyeken komoly projektekkal és a teljes felújítás finanszírozásával támogatják a zsidó közösségek temetőit.

CIVILEK A TEMETŐKÉRT

Hazánkban Kelet-Magyarországon található a legtöbb zsidó sírhely. Az ország ezen területén sajnos csak nagyon ritkán van lehetősége az önkormányzatoknak arra, hogy nagyobb összeggel támogassák a helyi zsidó temetők fenntartását. Az állami támogatások híján, jobbára a magánszervezetek támogatásában bízhatunk síremlékeink épségben tudásáért. A legnagyobb magánszervezet az amerikai HFJPC, a Zsidó Temetők Megőrzéséért Örökség Alapítvány. A HFJPC támogatói elsősorban olyan Amerikában élő zsidók, akik kelet-európai gyökerekkel rendelkeznek és biztosítani szeretnék elődeik sírhelyét. Ők elsősorban a kelet-európai temetőkért felelősek, az alapítvány központja pedig Budapesten található.

Az összegyűlt pénzből újítják fel és tartják karban a már renovált temetőket. Az alapítvány vezetője Szabó Smil, aki minden héten hétfőtől csütörtökig járja Kelet-Európát, hogy megtalálja azokat a temetőket, akár egy eldugott kis településen is, ahol valaha elszármazott zsidó rokonok élhettek. Smil

személyes küldetesként kutatja a zsidó temetkezési helyeket, hogy felmérje azok jelenlegi helyzetét és meghatározza, hogy mik azok az elengedhetetlen dolgok, amiket mindenképpen helyre kell állítani a temetőben.

Munkájáról nem sokat beszél, úgy véli, azzal válik hitelessé, ha csendben teszi, amit tennie kell, és ott hagyja a keze nyomát azzal, hogy eltűnik az évek óta kaszálatlan fű és a sírkert újra bejárható lesz. *Következő lapszámunkban, mégis mesél nekünk a munkája részleteiről, és arról is, hogy gyakran saját pénzét is temetők felújítására fordítja.* Hazánkban már kétszáz temető gondozásáért vállal felelősséget az összesen négy-öt munkatárssal dolgozó egyesület, és a fellelt és gondozni kezdett temetők száma évről évre növekszik.

Nagyon fontos megemlíteni, hogy az egyesület mellett Magyarországon egyre több önkéntes is segítséget nyújt a zsidó temetők karbantartásában. Az EMIH egyik tagja, Fok Balázs is létrehozott egy olyan ifjúsági akciót, amiben több fiatal látott neki az elhagyott sírhelyek gondozásának. Egy nap alatt tizenöt fő tisztította meg a zsámbéki temetőt. Az itt talált síremlékek között fellelhető volt egy éppen maradt sírkő, ami egy egykori rabbi lányának állított emléket.

ÚJRA A MÁDI OROSZLÁN HANGJÁTÓL HANGOSAK A HEGYALJAI LANKÁK

MÉLTÓ HELYET KAPNAK A MÁDI RABBIK VÉGSŐ NYUGHELYÜKÖN

2004-ben felújításra került a mádi zsinagóga, 2016-ban pedig az egykori rabbiházban megnyitották a mádi Csodarabbik Újja Fogadót. A mádi zsidók örökségének reneszánsza hamarosan újabb fordulatot vesz: néhány hónap ugyanis, és befejeződik a felújítása Schwartz Ábrahám Jehudá há-Kohén rabbi sírja fölé emelt ohelnek és mellette felépül egy több funkciós imahely is. Az örömteli hír kapcsán általánosságban bemutatjuk az oheket, illetve történetekkel idézzük fel a 19. század egyik meghatározó magyar rabbijának, a Kol Árjé szerzőjének az életét. **CSEH VIKTOR ÍRÁSA**

MI IS AZ „OHEL”?

Az ohel, vagy ahogy a haszid, ortodox világban mondják: „ajhel”, jellemzően egy kisebb épület, melyet a sír vagy sírok fölé emelnek. Az ohel héberül sátrat jelent, ám ez nem befolyásolja a sír körüli építménynek a formáját, mely lehet egyszerű kocka alakú vagy díszesebb, ablakos, sáttortetős is.

Az ohel archetípusának Sára ősanánk barlangja tekinthető,¹ melyről a Tórában, Mózes első könyvében olvashatunk:

„Ábrahám pedig fölkelt és meghajolt az ország népe, Chész fiai előtt. És szólt hozzájuk mondván: Ha úgy akarjátok, hogy eltemessem halottamat magam elől, hallgassatok meg engem és könyörögjetek értem Efrónnál, Cóchár fiánál, hogy adja nekem a Máchpéla barlangját,

mely az övé, mely az ő mezeje végében van; teljes pénzért adja nekem közöttetek sírnak való birtokul.”²

Ráv Moshe Feinstein (1895–1986) világszinten elismert hálákhá tekintély szerint a sírkőállítással a család tiszteleg az elhunyt előtt, a sírkő tehát a halotthoz tartozik és az senki más hasznára nem lehet.³ Ezzel párhuzamosan, bár az ohelt is a halott iránt érzet tiszteletből emelik, mivel nagyságából kifolyólag alkalmas hely imádkozásra – például rossz idő esetén hasznára válhat a sírlátogatónak is –, nem egyszer találunk kis székeket és imakönyvekkel teli polcot is az ohelekben.

KIK FÖLÉ ÉPÍTENEK OHELT?

Ohelt elsősorban – de nem kizárólag – haszid rebbe sírja fölé szokás építeni, így hát a legtöbbit hazánkban

Északkelet-Magyarországon láthatunk, máshol pedig főleg Kárpátalján, lengyel és orosz területeken. Időnként ohelt emelnek az askenázi rítusú, hagyományos orthodoxia kiválóságainak – így például a legnagyobb rabbijának, nagy pozsonyi Hátám Szofér (1762–1839 / 5600. tisri 25.) rabbi és rajta kívül még hét meghatározó rabbi sírját, összesen 23 síremléket is ohel fed.⁴

KÁLLÓI OHEL BELÉPTI DÍJ

Takaros ohelt építettek Taub Ájzik (1751–1821 / 5581. 2ádár 7.), a nagykállói csodarabbi, a magyarországi haszidizmus megalapítója fölé is a halála után 110 évvel, 1931-ben,⁵ a kállói rebbe sírjához természetesen már előtte is tömegek zarándokoltak a jorcájtjakor (halálozási évforduló), mely ráadásul külön-

Kol Árjé ohelje a felújítás előtt 2017-ben. Fotó: Cseh Viktor

leges napra, ádár hó 7-ére, vagyis Mózes születésének és halálának évfordulójára esik – érdekes adalék, hogy a sírlátogatásért a nagykállói Hевра Kadisa pénzt szedett: 1929-ben például 1 pengő 50 fillér volt a taksa,⁶ melyet aztán valószínűleg a sír rendben tartására és egyéb szervezeti költségekre fordítottak.

A MAKÓI CÁDIK OHELJA

Ohelt építenek még a cádikok, vagyis az „igaz emberek” fölé is. Ilyen cádikot találunk például Makón is Náftáli ben Dávid Herzl (?–1779 / 5539. hesván 12.) személyében. Reb Náftálit cadikként tisztelik, mert 1779-ben mártírhalált halt a közösségért. A történet szerint a Makóra hazafelé tartó zsidó árusok egy mellettük elhaladó szekéren gyilkosság szemtanúi voltak. Látták, hogy a banditák a áldozatukat ledobják a kocsiról, és továbbhajtanak. A megrémült árusok a testet Makóra vitték, ám a jóhiszemű szemtanúkat jutalom helyett bebörtönözték és megkínozták. Náftáli, a jámbor zsidó nem tudta tovább nézni, ami hitsorsosaival történik, ezért inkább magára vállalta a gyilkosságot. A kivégzését követően nem sokkal fény derült a valódi tettes – a nem-zsidó fuvaros – kilétére is.⁷

A TÓRA EGY ERŐS TÖLGYE SZÜLETIK MÁDON

Schwartz Ávrahám Jehudá há-Kohén (1824–1883 / 5644. tisri 24.) édesanyja, Hendele (1780–1825) már a kilencedik hónapban volt, amikor mindenki intése ellenére elment a zsinagógába, hogy meghallgathassa az akkori mádi rabbi, Rosenbaum Ámrám (Ámrám Há-szidá; 1790–1829 / 5690. hesván 16.)⁸ sábeszi dróséját. Ráv Ámrám beszéde alatt Hendele asszony zokogni kezdett, mire a körülötte ülő nők rémülten sereglettek körbe, de megnyugtatta őket, hogy ezek nem a fájdalom, hanem az ima könnyei – azért imádkozik az Örökkévalóhoz, hogy olyan Talmud-hóhem fiúnak adhasson világot, aki oly gyönyörű beszédekkel képes tartani, mint amelyet most is hallottak.⁹ Az Örökkévaló pedig meghallgatta az igaz könnyek imáját, viszont az asszony nem érthette meg, hogy fia felnőjön.

A MÁDI ÁRVA NEVELŐI, TANÍTÓI

Ávrahám Jehudá, vagy ahogy többen nevezték, Ávrahám Léb négy éves koráig az anyai nagymamájához, Szará Ziszlhez (1761–1834) került Nagykállóba, ahol a kállói rebbe egykori, a Tóra szavától átitatott falak keretezte házában cse-

peredett – nagymamája ugyanis a kállói cádik özvegye volt, a második házassága révén.¹⁰

Ávrahám Léb ezt követően visszakerült apjához Mádra, és a héder után az akkori rabbi, Lipschitz Jichák Nátán (1790?–1874 / 5634. ádár 11.) jesivájába került, de tanulmányai félbeszakadnak, miután Ráv Lipschitz Abaújaszntóra hívják rabbinak, miután a *Semen Rokéáh* híres szerzője meghalt.¹¹ Ezután vándorbotot fogott és 1838-ban Pozsonyba indult, hogy a nagy Hátám Szofér mellett tanulhasson,¹² majd ezt követően a verbói (Vrbové, Szlovákia) jesivába ment, ahol szmiháját is elnyerte Ráv Löw Benjamin Wolfától (1775–1851 / 5611. ádár II. 2.).¹³

A bóher évek után visszatért szülőházába, majd feleséget Sátoraljaújhelyen talált magának – a frigyet egyébként az ara, Fejga (született: Ginzler; 1824–1905) még leánykorában megálmodta és álomfejtésért az újhelyi csodarabbihoz, a Jismáh Moséhez (1759–1841 / 5601. támuz 28.) ment, aki megmondta neki, hogy olyan férje lesz, kinek tudása bevilágítja a világot, mint a Nap világítja a nappalt és olyan fiút fog szülni, aki olyan fényes lesz, mint az éjszakát fényesítő Hold.¹⁴

A MÁSODIK MÁDI JESIVA

Reb Ávrahám Léb 1845-ben családjával visszatér Mádra. Itt született második gyermekük, a későbbi utódja, Schwartz Náftáli há-Kohén (1846–1896 / 5657. kiszlev 12.), aki nevét a híres ropsitzi rebbe, Náftáli Cvi Ropschitz (1760–1827 / 5587. ijár 11.) után kapta,¹⁵ aki figyelemfelkeltő módon pontosan ugyanakkor halt meg, amikor a haszidizmus atyja, a Báál Sém Tov (1698–1760 / 5520. sziván 7.) elhunyt.

Ekkoriban a mádi rabbi Reinitz Nátán Fájtel (1797–1862 / 5622. niszán 9.) volt, aki ezt megelőzően Gyöngyösön szolgált és valójában pihenni, vagyis Tórá-t tanulni jött Mádra, rabbiszolgálatot már nem akart vállalni, ám tanulásával annyira kitűnt, hogy a mádiak ragaszkodtak ahhoz, hogy rabbijuknak megválasszák – azt beszélik, hogy amikor Ráv Nátán Fájtel meghalt, akkor a lizskai csodarabbi, Friedman Cvi Hirsch (1808–1874 / 5634. áv 14.) álmából riadt fel, melyben azt látta, hogy az egyik „lámed-váv cádik”¹⁶ elhunyt. Másnap, mikor sürgönyt kapott, hogy a mádi rabbi halott, csak akkor értette meg az álmát.¹⁷

Nem meglepő hát, hogy Reb Ávrahám Léb szívesen tanult és töltött időt a mádi rabbival, viszont az ő tudásának fénye sem került a háttérbe és egyhamar bóherek kezdtek sorakozni körülötte, így hát saját jesivát is nyitott Mádon.¹⁸

MEGHATÁROZÓ TALÁLKOZÁS

1849-et írtak, amikor a híres szanzi (Nowy Sącz, Lengyelország) rebbe, Hájim Halberstam (1793–1876 / 5636. niszán 25.) látogatást tett Mádon. A faluban két imahely volt: egy a zsinagógában, ahol askenázi rítus szerint imádkoztak és volt egy kisebb haszid imaház is, ahol szefárd volt az imarend, amit a szanzi rebbe is követett, de mivel vendég volt, ezért úgy érezte, hogy a többséget megtisztelve a zsinagógában tölti a sábeszt.

Ekkor találkozott először Reb Ávrahám Jehudá és a szerény híresség, a szanzi rebbe és ekkortól kezdve

töltött a mádi Talmudtudós minden Sávuoatot a Szanzer Rebbe házában. A különleges szanzi tanulásokon a rebbe szerint egyedül a számára kedves Reb Ávrahám Léb volt az egyetlen, aki megértette a tanítások lényegét.¹⁹ Nem csoda hát, hogy a rebbe sokszor csak, mint az „Ungarischer gáon”-t emlegette, ezzel utalva arra, hogy Reb Ávrahám Léb tudása magasan a Magyarországon élő gáonoké fölé emelkedett.²⁰

BEREGSZÁSZI PRÓBATÉTEL

1861-ben egy beregszászi (Berehove, Ukrajna) küldöttség érkezett Reb Ávrahám Lébhez, akik felajánlották neki az ottani rabbiszéket és habár ő nem igazán szerette az ötletet se, hogy tudását pénzre váltsa és hivatalos rabbiállást vállaljon, amikor megtudta, hogy a Szanzer Rebbe biztatására választották meg, mégis elvállalta a hivatalt.²¹

Ráv Ávrahám Léb beregszászi rabbisága viszont nem volt minden gondoktól mentes, ugyanis a város dájánja, egy Frankel Mose Áháron nevű rabbi végig ellenségesen viselkedett vele szemben, és ebben követőire is talált, ugyanis befolyásos, gazdag családból való volt. Amikor Reinitz mádi rabbi visszaadta lelkét az Örökkévalónak, akkor a mádi zsidók felkeresték, hogy vállalja el a szerény hegyaljai rabbiszéket, melyet örömmel el is fogadott volna, de inkább a nehezebb utat választotta, és Beregszászon maradt.²²

Ha pedig az ellenséges dáján nem lett volna elég, akkor még az is fokozta a főrabbi boldogtalanságát, hogy egyre többen választották az asszimiláció vallást és tradíciót tagadó útját, mely ellen ő minden tőle telhető eszközzel harcolt, ezért 1865-ben részt vett a nagymíályi (Michalovce, Szlovákia) rabbigyűlésen is, mely a

Ráv Moshe Peretz fia bár micvóján Ráv Yaakov Yosef Reinmannal a „The Roar of a Lion” könyv szerzőjével. Forrás: The Roar of a Lion

zsidó valláson belüli reformok terjedése ellen próbált tenni.²³

A sok megpróbáltatás az egészségét károsította meg, Bécsben életmentő műtétet végeztek el rajta. Távollétében pedig fia, Ráv Náftáli vállalta át a feladatokat.²⁴

VISSZATÉRÉS MÁDRA

Miután 1880-ban Blum Ámrám (1834–1907 / 5667. elul 26.) mádi rabbi Husztra (Huszt, Ukrajna) hívták, a mádi zsidókban újból felgyúlt a remény, hogy talán most sikerül rávenniük Ráv Ábrahám Lébet, hogy rabbijukként térjen vissza Mádra. A sok évtizedes türelem pedig meghozta gyümölcsét: Ráv Schwartz végre igent mondott, és 1881-ben, niszán hónapban, még Peszáh előtt elfoglalta a mádi rabbiszéket.²⁵

Beiktatásának napján a rabbi elmondta közösségének, hogy most biztosan sokan azt gondolják, hogy a mádi rabbiszék a beregszászi után visszalépést jelent, hiszen úgy tartja a hagyomány is, hogy az Örökkévaló akkora részét engedi a Tórának kiviláglani, amekkora a közösség... és habár Beregszászon sok zsidó élt, azok összesen még sem értek fel a mádi zsidók jámborságával,²⁶ így ebben az esetben ez neki valóságos előrelépés! Amikor valaki ez után mégis félve feltette kérdését, hogy mi a biztosítékuk, hogy Ráv Ábrahám Lébet nem hagyja őket magukra, akkor a rabbi komolyan így felelt: „három szűk évig foglak benneteket szolgálni”. Szavai pedig prófétikusak voltak; alig három évvel később megtért Teremtőjéhez.²⁷

A „KOL ÁRJÉ” ÖRÖKSÉG

Schwartz rabbi ragyogó elméjét majdnem másfél évszázad után is tovább sugározza a *Kol Árjé* (Szilágyosmlyó, 1904) címen megjelent könyve – ami után sokan utalnak rá ezzel a névvel. A holokauszt után egyik túlélő unokája, Ráv Ehrenreich Eliezer (1922–2013 / 5774. hesván 9.) az Egyesült Államokba költözött, ahol megalakította a Machon Kol Aryeh nevű központot, ahol majdnem száz kiadványt jelentetett meg újból, melyek kézirat vagy könyv formában menekültek meg a náci pusztítástól.²⁸ A Machon

A Kol Árjé címlapja

intézetet ma Ráv Eliezer egyik fia, Naftali Ehrenreich rabbi vezeti.

2004-ben Lakewood, New Jersey-ben felépült az elszármazott mádi közösség zsinagóga és tanháza,

melybe beépítettek a Mádon éppen akkor felújítás alatt álló zsinagóga köveiből is néhányat.²⁹

Most pedig Kol Árjé ükunokája, Moshe Peretz Schwartz rabbi felújítja nemcsak az ohelt, hanem a bejáratnál emeletes imaházat épített külön résszel nők és férfiak számára, továbbá, szintén itt kóser teakonyhát is kialakítanak. Mivel Ráv Ábrahám Lébet kohanita származású volt, az apai ágon leszármazottakat is köti a temetőlátogatásnak kohanitákra vonatkozó komoly szabályai, ezért mind az ohel, mind az imaház egy falrészre üvegből kerül kialakításra, hogy a sírhoz zarandokoló kohaniták is kényelmesen tudjanak imádkozni és láthassák a nagy rabbi mácéváját is. A jelentős beruházás teljes befejezése 2019 januárjában várható.³⁰

¹ Krajewska, Monika, *A tribe of stones – Jewish cemeteries in Poland* (Warsaw: Polish Scientific Pub., 1993), 22. o.; ² *1Móz.* 23:7-9. – Bernstein Béla rabbi fordításában.; ³ Epstein, Mosha, *Táhara manual of practices - including Halacha decisions of Harav Hagaon Moshe Feinstein* (Lexington: Chevra Kadisha Zichron Shabtai Leib of Greater Bridgeport, 2016), 55. o.; ⁴ „Tombs of Bratislava Rabbis” (Internetoldal: <http://www.chatamsofer.sk/tombs/> [2018]); ⁵ „Adar 7-ike Nagykovácsban”, in: *Žsidó Ujság* (1931), 7. évf. 9–10. szám, 1. o.; ⁶ „A kálói beléptidjagról”, in: *Žsidó Ujság* (1929), 5. évf. 13. szám, 4. o.; ⁷ Bakos András, „Így üzennek a túlvilágra” (2016) (Internetoldal: https://www.delmagyar.hu/mako_hirek/igy_uzennek_a_tulvilagra/2467132/ [2018]); ⁸ Reinman, Yaakov Yosef, *The Roar of a Lion – The life and times of the Kol Aryeh* (Jerusalem: Feldheim, 2011), 50-51. o. A továbbiakban, mint: Reinman, *T. R. O. A. L.*; ⁹ Kinstlicher, Mose Alexander Zusa, (szerk.), *Hodes Behodos Luah 5759 – Joma dehilula sel geone Erec Hagar* (Bne Brak: Zikaron Mifal Lehancat Jahadut Hungaria, 1998), 75. o.; ¹⁰ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 51. o.; ¹¹ Szász Stessel, Zahava, *Bor és tövisek Tókaj-Hegyalján – Abaujszásztól zsidó közösségének története* (Budapest: Noran Libro, 2013), 131-133. o.; ¹² Reinman, *T. R. O. A. L.*, 21-42. o.; ¹³ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 89. o.; ¹⁴ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 59. o.; ¹⁵ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 70. o.; ¹⁶ A Talmud – *Szánhedrin 97b* és *Szukka 45b* – szerint 36 igaz ember vállán nyugszik a világ, rájuk utalunk a „lámed-váv” elnevezéssel, mely a szám héberbetűs számértékének kiolvása; ¹⁷ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 74-75. o.; ¹⁸ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 77-78. o.; ¹⁹ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 81-83. o.; ²⁰ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 100. o.; ²¹ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 90-91. o.; ²² Reinman, *T. R. O. A. L.*, 94-99. o.; ²³ Köves Slomó, *Žsidó szakadás – Hamburgtól Nagyműhelyig* (Budapest: Noran Libro, 2009), p. 170.; ²⁴ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 195-203. o.; ²⁵ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 237. o.; ²⁶ Összehasonlításképpen: 1880-ban Beregszászon 1795 fő, Mádon pedig mintegy fele annyi, 882 fő alkotta a zsidó közösséget. Forrás: Kepecs József dr., (szerk.), *A zsidó népesség száma településenként (1840-1941)* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1993), 96.; 368. o.; ²⁷ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 243-244. o.; ²⁸ Gesser, Yosef, „Harav Eliezer Ehrenreich, The Mahder Rav, zt” (2013) (Internetcím: <https://hamodia.com/2013/10/14/harav-eliezer-ehrenreich-the-mahder-rav-ztl/> [2018]); ²⁹ Reinman, *T. R. O. A. L.*, 18-19. o.; ³⁰ Köszönet Frank Mariannak, a mádi Csodarabbik Útja Fogadó vezetőjének a projektről való beszámolójáért.

SZENT EMBEREK SZENT SÍRJAI

A különösen jámbor és nagy tudású zsidókat – cádikokat – az emberek gyakran keresik fel, hogy áldást vagy tanácsot kérjenek tőlük vagy arra kérik őket, hogy imádkozzanak értük. Haláluk után a sírjuk gyakran zarándokhellyé válik – a vallásos zsidók közül sokan előszeretettel keresik fel e sírokat annak reményében, hogy az ott eltemetett cádik közbenjár értük az Örökkévalónál, és imáik meghallgatásra találhatnak. Az alábbiakban néhány híres izraeli sírhellyel ismerkedhetnek meg olvasóink, a híres sírok száma azonban ennél természetesen sokkal-sokkal nagyobb. Egyedül az észak-izraeli Cfát, Meron és Tverjá (Tiberiás) térségében több mint 90 ilyen sír ismert, ezek közül csupán néhányat mutatunk itt be. DÉNES ANNA ÍRÁSA

KÖZVETÍTŐ VAGY KÖZBEAVATKOZÓ?

Hogyan magyarázhatjuk meg ezt a furcsaságot, amikor a háláchá világosan kijelenti, hogy nem állhat közvetítő a zsidók és Isten között, és személyesen Hozzá kell fordulnunk minden kérésünkkel? A híres XIX. századi Mose Sik rabbi, a pozsonyi Chátám Szofer tanítványa a következő magyarázatot adta mestere nevében: egy zsidó megkérhet egy másik zsidót, hogy imáival járjon közbe az Örökkévalónál az érdekében. Amikor ugyanis egy zsidó beavat egy másik zsidót a saját szenvedésébe, a másik annyira átérzi a helyzetet, mintha ő maga lenne bajban. Fájdalmában az Örökkévalóhoz fordul, de ekkor az imája már nem a máséért van, hanem olyan, mintha saját magáért imádkozna. Más szavakkal: minden zsidó testvér egy nép és egy test. Ahogyan, ha az embernek a kisujja fáj, a fejének és a szívének is fájdalma van, és segíteniük kell a kisujjnak a gyógyulásban, ugyanígy, ha az egyik zsidó bajban van, a másik a segítségére siet.

Így van ez a már eltávozott cádikokkal is. Nem azért imádkozunk

a sírjuknál, hogy sírjukból kikelve segítséget nyújtsanak nekünk, sőt nem is hozzájuk imádkozunk, ám képesek vagyunk összekapcsolódni az ő emelkedett lelkükkel. Kifejezzük ezáltal hitünket abban, hogy a lélek továbbél, és a cádikok, akik, amíg éltek, törődtek a zsidó lelkekkel, haláluk után is képesek átérzeni zsidó testvéreik fájdalmát és úgy könyörögni értük, mintha saját magukért imádkoznának. Más felfogás szerint a cádik sírja különleges szentséggel bír – hasonlóan Izrael földjéhez –, ezért ott nagyobb erőt kapnak imáink. Voltak olyan bölcsek is, pl. a Rámbán, akik nem pártolták ezt a szokást, mert attól féltek, hogy egyesek az elhunyt cádikba vetik bizalmukat az Örökkévaló helyett.

MI AZ AZ OHEL?

A sírok fölül gyakran épületet, ohelt emelnek, megvédve a sírt az időjárás viszontagságaitól, kiemelve a hely jelentőségét, valamint megfelelő teret biztosítva az imádkozáshoz is. Van, ahol csak kisebb imahely, máshol egész zsinagóga is csatlakozik a sírhoz. Van, ahol maga a sír is látható,

máshol, például a hevroni Máchpéla-barlangban, csak egy emlékhelyhez járulhatunk, a sírokat nem lehet megközelíteni. Ennek részben az az oka, hogy az ősi Izraelben sírbarlangokba temetkeztek: a halottakat sírkamrába tették, a megmaradt csontokat később összegyűjtve közös családi sírba helyezték (innen a tórai „összegyűjtetett atyáikhoz” kifejezés). Később azonban a temetőben, sírba való temetkezés szokása terjedt el, ezért a középkori rabbik sírjai már megközelíthető helyen, nem barlangokban vannak.

AZ ÓSATYÁK ÉS ÓSANYÁK NYUGHELYE

A legismertebb talán Ráchel betlehemi, illetve a többi ósanya és ósapa hevroni sírhelye. A hevroni Máchpéla-barlangot Ávrám ósapa vásárolta meg egy helyi méltóságtól, Efrontól, hogy ott temethesse el feleségét, Szárát. A hagyomány szerint itt van eltemetve az első emberpár is, és ez az Édenkert bejárata. Szará után férjét, Ávrámot is ide temették, valamint itt nyugszik Jicchák és Rivka (Izsák és Rebeka),

illetve Jáákov és Lea. A hely érdekessége, hogy egyike azon ritka, Biblia-korabeli síroknak, melyeknek a helye egészen bizonyosan ismert, és nem csupán feltételezés. Ahogyan arra már fent is utaltunk, a helyszín

a tórai időkben is megfelelő helynek számított arra, hogy a zsidók őseik közbenjárását kérik az érdekükben. Ma a sírok fölé épített, Heródes-kori építmény látogatható, a barlangba nem lehet leereszkedni. A világ minden tájáról érkeznek zsidók, hogy szívüket kiöntve az ősapák közbenjárását kérik. Hevronban egyébként más híres sírok is találhatóak, például **Jisáj**, Dávid apjának sírhelye, a Máchpéla-barlangtól messzebb, a Tel Ruméda nevű, ősi városrészben.

Jáákov ősapának azonban csak az egyik felesége nyugszik Hevronban. A másikat, **Ráchelt** ő maga temette el **Betlehem** közelében, az út mellett, ahol meghalt, hogy az arra elhaladó zsidók megállhassanak ott, és a sírjánál imádkozhassanak a megváltásért. „Ráchel siratja fiait” – mondja a hagyomány, a negyedik ősapanya átérzi leszármazottai fájdalmát a szétszóratásban, és imádkozik értünk és a végső megváltásért.

PRÓFÉTÁK ÉS SZENTÉLETŰ RABBIAK SÍRjai

Ha ugrunk néhány száz évet az időben, egy bíra és próféta, **Smuel (Sámuel) sírját** látogathatjuk meg Jeruzsálemtől északra. A sír ma – a próféta anyja, **Cháná** és apja, **Elkáná** sírjával együtt – egy keresztes erőd alapjain álló mecset épületében található, a hozzá csatlakozó toronyba felkapaszkodva gyönyörű jeruzsálemi kilátásban lehet részünk. Az arabul **Nábi Számuel**nek nevezett sírhely körül a próféták-korabeli települést is feltárták a régészek, amit szintén érdemes megtekinteni, ha Smuel próféta nyughelyénél járunk.

Az ősapák és ősapák végső nyughelye után talán leginkább látogatott sírhely a **meroni Rásbi-sír**. **Simon bár Jocháj rabbi** (történetét *mesze rovatunkban olvashatják*) talmudi bölcs volt, rabbi Akiva egyik tanítványa, akinek halálzási évfordulóján, látg báomerkor százezrek özönlenek a Gálilban található Meronba, hogy a sírjánál imádkozzanak. Sok közösségben szokás a hároméves kisfiúk haját Meronban levágni, sőt vannak olyanok, akik kifejezetten megvárják ezzel látg báomert, és akkor tartják meg az első hajvágási ceremóniát Meronban. A sír fölé épületet emeltek, melyben imahely található.

Magazinunk **gasztronómiai** cikkéhez (32. oldal) kapcsolódva meg-

említjük **Choninak** az észak-izraeli **Chácor Hágililit**ben található sírját. Choni arról volt nevezetes, hogy imáit különösen kedvelte az Örökkévaló, és amikor ő imádkozott esőért, mindig megérkezett az égi áldás. A látogatható, földalatti sírbarlang fölötte – a gasztronómiai cikk elolvasása után nem meglepő módon – cháruv, vagyis szentjánoskenyér-fák nőnek.

CFÁT SZENT VÁROSA

Az észak-izraeli **Cfát** városa különösen híres volt szent életű kabalistáiról, és a mai napig rengetegen keresik fel a város különböző pontjain eltemetett cádikok sírját. Közülük a szent életű **Ári rabbit** és **Joszef Káro rabbit** emeljük ki.

Az Ári z"l (a.m.: emléke legyen áldott) teljes neve Jicchák Lurjá Áskenázi volt, és a cfáti kabalisták és misztikusok fénykorában, a XVI. században élt. Magyarázatot írt többek közt a Kabala egyik könyvéhez, a Zohárhoz, és a lubavicsi haszidok által követett imarend is az ő nevét viseli. A sírtól néhány lépésnyire

található a mikvéje, egy igen hideg vizű, természetes forrás, mellyel kapcsolatban az a legenda járja, hogy maga a szent életű Ári rendelte el híveinek az abban való megmártózást, valamint, hogy aki megmerül a vízben, addig nem hal meg, míg meg nem tért. Lurja rabbi sírjából fa nőtt ki, és vannak, akik kis tasakokban kívánságcedulákat aggatnak rájuk.

Joszef Káro rabbit „mecháber”-ként, vagyis szerzőként is ismerik, ő volt ugyanis a mai napig alapvető, hatalmas jogi kódex, a Sulchán Áru ch összeállítója. 1488-ban született az Ibériai-félszigeten, és 1536-ban érkezett Cfátra, melynek hamarosan spirituális vezetője lett.

SZENTÉLETŰ ASSZONYOK

Végül, hogy a nők se maradjanak ki a felsorolásból, két szent életű asszony sírját említjük. Az egyik **Ráchel**, a sokak számára ismert (és ugyanitt, **Tverjában** – Tibériás – eltemetett) **rabbi Akiva** felesége volt. Gazdag családból származott, mégis feleségül ment a szegény és tanulatlan Akivához, aki az ő ösztönzésére kezdett tanulni és vált a zsidó történelem egyik legnagyobb tudósává. Sírját elsősorban asszonyok látogatják, hogy megfelelő házastársért vagy gyermekkaldásért kérik a közbenjárását az Örökkévalónál.

Cfáton, a fent említett Ári rabbi mikvéje közelében található **Cháná és hét fiának** sírja, akik a zsidó történelem legjobban ismert mártírjai közé tartoznak. A fiúkat a görög uralkodó ölette meg, mivel nem voltak hajlandóak meghajolni előtte. Anyjuk, Cháná egy tetőről ugrott le fiainak halála után.

Adja az Örökkévaló, hogy imáink meghallgatásra találjanak!

MEGNYITHATÓ-E EGY ZSIDÓ SÍR?

AZ EXHUMÁLÁS HÁLÁCHÁI

A Budapesti Ortodox Rabbínatushoz gyakran érkeznek olyan kérdések, amik kapcsolatban állnak egymással. E havi témánk kapcsán két ilyen kérdésre adott választ vizsgálunk, melyek az exhumálás háláchikus hátterét firtatják. **OBERLANDER BÁRUCH RABBI ÍRÁSA**

Az első kérdést 2016-ban a *zsido.com-on* tették fel nekem, egy hír kapcsán. Ekkor a lengyelországi Jedwabne városában meggyilkoltak tömegsíriját akarta a városvezetés kihantoltatni, hogy eldöntsék a kérdést: német katonák vagy a helyi lakosok mészárolták le a kisváros zsidó lakosságát az 1941-es pogrom során. A jedwabnei tömeggyilkosság mára a lengyel történelmi emlékezetmódosítás egyik szimbólumává vált, ám a kihantolást végül félbehagyták a zsidó közösségek nyomására.

A másik kérdés látszólag merőben eltér ettől, ám, amint a válaszból látni fogjuk, ugyanazok az elvek vonatkoznak rá: „A nagy temetőben négy ember van eltemetve két sírban. A kérdésem az, hogy a hagyomány szerint lehet-e őket együtt egy harmadik sírba eltemetni. Ők ismerték nagyon jól egymást.” – hangzott László kérdése.

NEM SZABAD KIHANTOLNI ÉS ÁTHELYEZNI EGY HOLTTESTET

A *Sulchán áruch*¹ egyértelműen leszögezi, hogy nem szabad kihantolni és áthelyezni egy holttestet, akkor sem, ha egy

kevésbé megfelelő sírhelyről egy megfelelőbbre temetik aztán, akkor sem, ha két egyformán megfelelő sírhely között történne a mozdítás és természetesen akkor sem, ha aztán kevésbé megfelelő sírhelyre kerülne az elhunyt.

Ennek két fő oka van²: a) ez megalázó³ mind az élőnek, aki látja, hogy mi lesz az emberből az élete végén, mind az elhunytra nézve, akinek a csontjait látják⁴ és b) az ítélettől való félelem: a sír kinyitása miatt az elhunyt attól tart, hogy újra az Égi Bíróság elé állítják majd, mint az első temetése után⁵.

A SÍR VIZSGÁLAT CÉLJÁBÓL TÖRTÉNŐ MEGNYITÁSA IS TILOS

A Talmud írja⁶: egy fiatalember nem sokkal a halála előtt eladta egy tulajdonát. Örökösei a halála után semmissé akarták tenni az eladást, arra hivatkozva, hogy kiskorúról volt szó. Ennek igazolására ki akarták nyitattatni a sírt, hogy bizonyítsák: az elhunyt még nem mutatkoztak a pubertás jelei. Akiva rabbi azonban elutasította ezt, mondván: „nem alázhatjátok meg az elhunytat, és nem nyitathatjátok ki

a sírt”, még akkor sem, ha emiatt pénzübeli veszteség ér. Ezt követi a *Sulchán áruch*⁷ is. A *Sulchán áruch* még hozzáteszi ehhez, hogy innen tanulunk még egy háláchát: nemcsak a holttest áthelyezése, hanem a sír vizsgálat céljából történő megnyitása is tilos, a lezárás pillanatától kezdve, még akkor is, ha rokonok kérik ezt.

MIKOR SZABAD ÁTHELYEZNI EGY HOLTTESTET ÉS HOGYAN?

A *Sulchán áruch*ból⁸ azt is megtudjuk, hogy vannak esetek, amikor megengedett, vagy egyenesen micva áttemetni a halottat. Az első esetre példa, ha Izrael földjén akarják újratemetni. A másodikra, ha felmerül a gyanú, hogy meg akarják gyalázni és kidobni a halottat a sírból vagy ha kiderül, hogy vízzel van elárasztva a sír. További kivétel, ha eredetileg nem a saját sírhelyére temettek valakit, és át akarják tenni oda, pl. a szülei mellé, a családi sírba.

Abban az esetben, ha háláchikusan elfogadható okból exhumálni kell egy sírt, akkor azt csak háláchában járatos szakemberrel szabad végezni, hisz en-

CHÁTÁM SZOFER SÍRJA, POZSONY

Szofer-Schreiber Mózes (1762-1839), akit könyve után Chátám Szofernek is neveznek, Pozsony főrabija volt a XIX. század elején. Jesivája korának egyik legkiemelkedőbb zsidó oktatási intézményének számított. A zsidó hagyományoktól egyre inkább elhajló házkálá mozgalom ellenében ő volt a hagyományhű zsidóság fenntartásának egyik élharcosa. 1839-ben bekövetkezett halálakor a XVII. századi eredetű pozsonyi zsidó temetőben helyezték végső nyugalomra. A temetőt akkor alapították, amikor a területet akkor birtokló Pálffy grófok engedélyt adtak a zsidóknak a letelepedésre. A temető 1943-ig szolgálta a zsidó közösséget, azonban ekkor a nácik, egy közeli alagút építése közben, a sírok nagy részét megsemmisítették. Csupán a temető legértékesebb része, a Chátám Szofer és más kiemelkedő rabbik és tóratudósok sírját is magába foglaló, összesen 23 sírt tartalmazó rész maradt meg, ezt betonból készült oldalfalakkal és tetőzettel vették körül. A pozsonyi városközponttól húszpercnyi sétára található, föld alatti emlékhely fölött 1982-ben villamossínt építettek, ám a 2000-2002-ig tartó temetőfelújítás munkálatainak keretében másfelé vezették a villamos vonalát. A villamossínek alatt folyamatos rázkódásnak kitett temető felújított formájában egyben a pozsonyi zsidóság emlékhelye is. Építészeti megoldásainak kidolgozásakor figyelembe vették a háláchá követelményeit is, és egy felsőbb szinten imaszobát alakítottak ki a kohénok számára. Innen lehet lesétálni a sírokhoz, melyek mellett üvegtáblák idézik fel az egykori temető sírköveit. A temető látogatásához a pozsonyi zsidó közösség képviselőjével kell egyeztetni.

Ch. D.

nek is megvannak a maga háláchái⁹. Exhumálás után fel szabad használni újra a sírhelyet, de csak úgy, ha nincs hasznuk ebből, pl. családtagokat nem szabad ingyen idetemetni¹⁰.

NEM SZABAD KÉT EMBERT EGY SÍRBA TEMETNI

Az, hogy két ember egy sírba van temetve, már eleve egy nagyon nehéz helyzet, hiszen, ahogy láttuk, ha már valakit eltemettek, nem szabad megnyitni a sírt: nem lehet az egyik embertől elvenni a sírját és még valakit

odatemetni. Még úgy sem lehet két felnőtt embert egy sírba temetni, ha egyszerre hantolják el őket egymás fölé¹¹, még rokonakat sem¹². Csak akkor lehet két embert egy sírban elhelyezni, ha eleve olyan mélyre temetik el az első elhunytat, hogy a sírja fölött legyen 6 *tefach* (48 cm) üres föld, ami fölé temetik a második halottat¹³.

MIKOR SZABAD KINYITNI EGY SÍRT?

Ugyanígy megengedett néha megnyitni a sírt a vásárlók érdekében¹⁴, valamint azért, hogy eldönthessék, valóban az-e az elhunyt, akinek mondják, nehogy a felesége élete végéig *águná* (olyan asszony, akinek eltűnt a férje, de nincs bizonyíték rá, hogy meghalt, ezért nem számít sem elváltnak sem özvegynek) maradjon, és ne tudjon újraházasodni. Ez azért is fontos, hogy a gyermekei kádíst tudjanak utána mondani, ha megbizonyosodtak arról, hogy valóban ő van ott eltemetve¹⁵.

Megkérdezték Izrael Állam főrabiját, a tudós *Ovadjá Joszefet* (1920-2013): több mint negyven évvel ezelőtt, amikor jemeni családok tömegesen alijáztak Izraelbe, állítólag nem egyszer megtörtént, hogy az egészséges, vagy a kicsit beteg gyermeket elvették a szüleitől, és pár nappal később közölték, hogy meghalt, majd egy sírhelyet is megmutattak a tehetetlen szülőknél, hogy ott van eltemetve a gyermekük. Ki szabad-e nyitni ezeket az állítólagos sírhelyeket, hogy bebizonyítsák: üresek, és gyermekük nem meghalt, hanem elrabolták? A rabbi úgy határozott, hogy az igazság feltárása érdekében megengedhető a sírhelyek felnyitása¹⁶. Máshol is azt találjuk, hogy a bűnös megbüntetése érdekében kinyitható a sír¹⁷.

A HÁLÁCHIKUS VÁLASZOK

A fentiekben vázoltuk a két felmerülő kérdésnek a kapcsán az exhumálás háláchikus hátterét. Nézzük most meg, hogy ezek alapján melyik kérdésre milyen válasz adható.

A második kérdés esetében a következő a válaszom: ha az újratemetés célja nem az, hogy a saját sírhelyükre, a családjuk mellé kerüljenek az elhunytak vagy hogy Izraelbe vigyék őket, akkor tilos az exhumálás.

A jedwabnei tömegsír kapcsán pedig a fentiekből láthatjuk, hogy általában, ha nagy szükség van rá az igazság felderítéséhez, felnyitható a sír. Azonban pusztán egy történelmi kérdés megoldása érdekében (ti. hogy megtudjuk, németek vagy lengyelek ölték-e meg ezeket a zsidókat) nem szabad megalázni a holtakat. Azokat a mártírokat, akiktől különféle borzalmas módokon vették el az életüket – Isten óvjon ettől –, különösképpen meg kell tisztelnünk legalább halálukban, hogy békében nyugodhassanak a sírhelyükön.

Adja az Örökkévaló, hogy jöjjön el mihamarabb a megváltás és szűnjön meg a halál, ahogy az írva van¹⁸. *Ámén*.

¹ *Jore déá*363:1.a Jeruzsálemi Talmud alapján, *Moéd kátán* 2:4.; ² Lásd még *Kol-bo ál ávélut* 1. kötet 223–224. oldal; ³ Talmud, *Bává bátrá* 154a. végén; ⁴ *Nodá biJehudá* responsum, 2. kötet *Jore déá* 154. fejezet; *Sivát Cion* responsum 63. fejezet; ⁵ *SáCH, JD* uo. 1. Lásd még *Jób* 3:13., *ISámuel* 28:15.; ⁶ *Bává bátrá* uo.; ⁷ *Uo.* 7.; ⁸ *Uo.* 1.; ⁹ *Nité Gávriél, Ávélut* 2. kötet 94:14–18.; ¹⁰ *Ktáv Szofér* responsum *JD* 177. fejezet; *Sévet Szofér* responsum *JD* 104. fejezet; *Kol-bo ál ávélut* 1. kötet 242. oldal; ¹¹ *SÁ* uo. 362:3–4.; ¹² *SáCH* uo. 3.; ¹³ *SÁ* uo. 4.; ¹⁴ Talmud *uo.*, *Áruch hásulchán* uo. 8.; ¹⁵ *Pitché tsuva* uo. 7., *Áruch hásulchán* uo.; ¹⁶ *Jábiá omer* responsum, 9. kötet *Jore déá* 36. fejezet; ¹⁷ *Nodá biJehudá* responsum uo. 210. fejezet; *Háeleflchá Slomo* responsum, *Jore déá* 299. fejezet; ¹⁸ *Jesájá* 25:8.

AZ ELSŐ HIVATALOS PESTI MIKVE MEGÉPÍTÉSE

Sorozatunk előző részéből megtudtuk, Szofér-Schreiber Chájim (1821–1886) a Pesti Ortodox Hitközség rabbija 1885-től kezdődően sürgette egy új mikve építését a főváros pesti oldalán is, de annak felépülését már nem láthatta meg. Az ugyanis két évnyi előkészítő munka után 1889 augusztusáig váratott magára. OBERLANDER BÁRUCH RABBI ÍRÁSA

A MINTAADÓ PESTI MIKVE

Szofér Chájim rabbi 1886 júniusában bekövetkezett halála után a következő pesti ortodox rabbi Reich Jáákov Koppel rabbi (1838–1929) lett, ám ő csak 1890 szeptemberében került a hitközség élére¹. Így a mikve építése a pesti dáján, Eckstein Ábrahám Eliezer rabbi (1838–1908) felelőssége volt, 1872-1908 között töltötte be ezt a pozíciót. 2008-ban megjelent, *Sziách Ábrahám* című könyvében leszármazottai így írnak a mikve felépüléséről²: „Nagyapánk olyan mikvét épített, amihez hasonló még nem volt az egész országban. Az összes nagy rabbi levelezett vele ennek kapcsán, mert ez volt az első olyan mikve, amiben a [forrás]vizet alulról, csövekkel hozták fel az emeletre. Ez például szolgált a nagyvárosoknak, akik hasonló mikvét építettek. Írásai ebben a témában már összerendezve nyomtatásra vártak, de nagy bánatunkra a holokausztban elvesztek. A hagyatékában találtunk olyan feljegyzéseket, melyeket magának készített: úgy véljük, ezeket lehet rendezni és összeállítani belőle egy teljes anyagot.”

AZ ÚJ MIKVÉRŐL FENNMARADT DOKUMENTUMOK

A mikve felépítéséről, kóserságáról néhány korabeli dokumentumból tudunk, amikből kiderül, hogy a tervezett fürdő kósersága kapcsán összeült Pesten egy háromtagú *bét din* [rabbinikus bíróság]. Nagy valószínűséggel ennek tagjai voltak a fent említett Eckstein rabbin kívül a tokaji és a mezőcsáti rabbi is, és ők voltak azok, akik a mikve felépítése után írásban igazolták, hogy a mikve az általuk előírt módon épült meg, ahogy a későbbiekben ezt látni fogjuk.

Először két levelet mutatunk be, melyekben a rabbik megemlítik, hogy Eckstein rabbi bemutatta nekik a mikve leírását. Ez a leírás feltehetően a lent látható harmadik dokumentum. Ezek szerint az összefoglaló 1889 augusztusában született és ez alapján hagyták jóvá a rabbik a mikve kóserságát. Bár az összefoglalónak

szerzője nincsen, minden valószínűség szerint³ maga Eckstein rabbi állította össze.

A két levelet, és a mellette levő épület-leírást Shück Mojsze Nászen (Jenő, 1895–1974) miskolci rabbi és az Ortodox Rabbi Tanács vezetője találta, feltehetőleg az Ortodox hitközség archívumában. Az iratokat unokatestvérének, a Brooklynban élő Schück Jekutiél Mordechájnak (1909?–1988), volt pestszentlőrinci és kispesti rabbinak

Eckstein Ábrahám Eliezer rabbi,
a pesti dáján

küldte el, aki 1964-ben megjelentette ezeket nagyapjuk könyvében⁴.

Ezenkívül létezik még egy hosszú levél Tennebaum Srágá Cvi (1826–1897) mezőcsáti rabbitól, amely *Nötá szorék* című responsum kötetében található⁵, ebben előbb leírja a mikve elrendezését majd tárgyalja annak a kóserságát.

KÓSERSÁGI LEVÉL TOKAJBÓL

Az első levél Schick Dávid (1812–1890) tokaji rabbitól származik, aki azt is írja, hogy ő volt a mikve *bét din* egyik tagja.

„5649. menáchem év hó 12-én [1889. augusztus 9.] péntek

Jó barátom, Eckstein Ávrahám Eliezer, a kiváló rabbi, pesti dáján meglátogatott és megmutatta nekem a mikve alap-tervét, ami a *bét din* utasításai alapján épült, ami közel két évvel ezelőtt ült össze náluk [vagyis Pesten] és aminek én is része voltam. A dáján rabbi úgy csinált mindent, ahogy megbeszéltük, minden istenfélő hagyatkozhat rá. Főleg amiatt örvendezett nagyon a szívem, mert eddig a pestiek kénytelenek voltak a feleségeiket a budai Rácfürdőbe küldeni. Ez [vagyis a mikve kóserként való számontartása] mindig is az én akaratom ellen volt, annál is inkább, mivel ott nem volt felügyelet és minden kétségtől, ami elképzelhető ilyen dologban, attól mind kellett tartani, elejétől a végéig. Remélem, hogy fognak figyelni a tollam hangjára és teljesen felhagynak azzal, hogy a fent említett budai fürdőbe járnak és békében fogják élvezni a [pesti] fürdőt, ami készen áll, az otthonukhoz közel.

Aláírva a fenti napon, *David Shick Brezová[ból]*

U.i. Amit írtam, hogy a budai mikvének nincs felügyelete, Isten őrizz, nem arra gondoltam, hogy ez lustaságból ered. Hanem, ahogy a dáján rabbi vázolta nekem, nincs lehetőség ott felügyeletre”.

Pecsét felírata: „David Shick oberrabiner Tokaj”

KÓSERSÁGI LEVÉL MEZŐCSÁTRÓL

A második levél szerzője a mezőcsáti rabbi. Bár ebből a dokumentumból nem derül ki, hogy tagja volt-e a *bét din*nek, úgy tűnik az volt, hiszen responsum könyvében található fent említett írása arra mutat, hogy ő aktív részt vállalt a mikve kóserségének megtervezésében.

„5649. évek hetiszakasz vasárnapján [1889. augusztus 11.], Csát

Ma, a fent említett napon mutatta meg nekem a kitűnő dáján, a kiváló rabbi, etecera, etecera, Eckstein Ávrahám Eliezer, pesti dáján, a mikvék alaprajzát, ami körülbelül két évvel ezelőtt kezdtek építeni a fent említett kitűnő dáján utasításai alapján, egy *bét dinnel* együtt, akik Pesten ülészttek a témában. Az ő irányításával jöttek és mentek az építőmesterek, hogy pontosan úgy építsék, ahogy a fent említett dáján mutatta nekik, a tórai törvények alapján. Semmi nem akadályozta, hogy teljesen kóseren épüljön fel, mindenféle bizonytalanság nélkül, ahogy a *bét din* utasította és kívánta. Nagy öröm töltött el, hogy Isten segített azoknak, akik a vallás megerősítésén buzgólkodnak, hogy létrehozzanak kóser mikvéket, amikhez semmi aggály nem fér, és a nőknek nem lesz szüksége

Budára menni a Rácfürdőbe, aminek a kóserségével kapcsolatban tudtommal mindig is voltak híresztelések. És most, ahogy a fent említett ecsetelte nekem, most már a rácfürdői mikvében semmiféle ellenőrzésre nem lesz lehetőség. Ez a bukás itt hitközség vezetőinek a felelőssége, akik nem hirdetik ki, hogy minden férfi, aki valamennyire istenfélő figyelmeztesse a feleségét és leányait, hogy ne menjenek alámerülni a fent említett Rácfürdőbe, hanem csak a korábban említett kóser mikvében. Kétségtelen, hogy Isten népének egésze figyelni fog a szavakra, amik *emesz vöcedek*, szent igazságossággal hangzottak el a *bét din* szájából. Legyenek megjutalmazva és Isten áldja meg a népét békével!

Kelt: Csáton, a fent említett napon
Tennenbaum Srágá Cvi, helyi rabbi”
Pecsét felírata: „Mező csáthi kerületi rabbi hivatal”

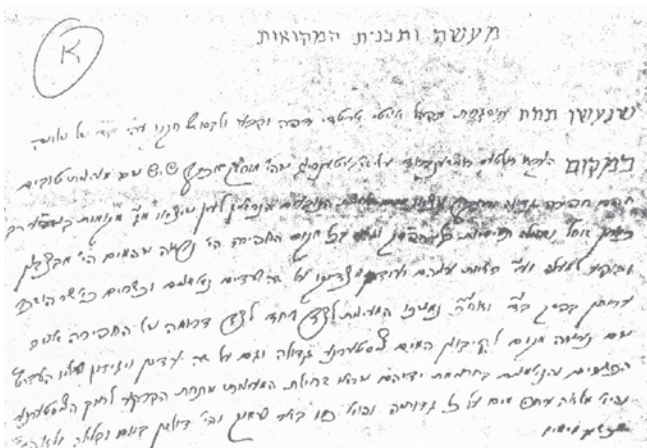
ECKSTEIN RABBI LEÍRÁSA A MIKVÉRŐL

Mindezek után tekintsük át a fent említett épületleírást, melyre *Shück Mojsze Nöszen* bukkant rá, amiből kiderül, hogyan is alakult ki a körúti mikve, miért éppen ezt a helyet és megoldást választotta a *bét din*.

„A mikvék terve és formája, ami elkészült az itteni Aut. Orth. Hitközség irányítása alapján, ahogy ezt leszögezte és előírta egy háromtagú *bét din*.”

AKI PESTRŐL ÚJPESTRE KÖLTÖZÖTT EGY JOBB MIKVÉERT

Fennmaradt egy családi legenda arról, hogy egy Pesten élő asszonynak mennyi áldozatot kellett vállalnia a mikvébe járásért. A történet *Gottlieb Chájim Mordecháj* (1877–1936) miskolci rabbi szüleiéről szól¹⁵. Gottlieb rabbi édesapja az 1870-es években Pesten kapott sakteri állást, de az édesanyja úgy döntött, hogy nem akar tovább a fővárosban maradni, „mivel ő csak forrás alapú mikvét használt, de ehhez nagyjából két órát kellett utaznia lóvasúttal Újpestre”, és ez túl megterhelő volt számára. Ezért hagyták el Pestet még fent említett fiuk születése előtt. A történetet egy évszázaddal később írták le, így nem tudhatjuk, mennyire pontos, főleg, mert sok kérdést vet fel. Így például azt, hogy miért utazott Újpestrig, miért nem ment a budai Rácfürdőbe, ahol forrásvíz táplálta mikve állt rendelkezésre. Talán ez arra mutat, hogy azt nem találta eléggé kósernek. Mindenesetre, ha a történet igaz, akkor ez egy fontos utalás arra, hogy a 19. század utolsó harmadában már létezett forrásvíz táplálta mikve Újpesten.

Ezen a helyen, amit úgy neveznek »Alte Eisenbad Elizabetring«, és amiről mindig is úgy tartották, hogy jó forrásai vannak, egy nagy és széles árkot ástak. Feltörték eredő források, egyértelműen lehetett látni, hogy három helyen van bővizű forrás, de összességében mindenhol láthatóan tört felfelé a víz. Ezt megbízható kóser tanúk látták, tanúvallomásuk a bét din jegyzőkönyvében található. A víz láthatóan az árok déli oldalára gyűlt össze. Ott csináltak egy nagy ciszternát, hogy összegyűjtsék a vizet. Erről is vannak tanúk, akik aláírásukkal ellátva tanúskodtak a víz folyásáról a ciszternában, ami most teli van vízzel, mint egy mély kút. Szoktak belőle meríteni vizet, nappal és éjjel és soha nem csökkent a vízszint.

A kút falai ki vannak építve cementtel (szó szerint: mésszel és gipsszel), az alja pedig ki van kövezve kavicssal. Hagytak helyet [a fal alján], hogy a víz befolyhasson a kútba és az alján [tehát kavicsok között] is feltörhessen.

A kútból kijön egy fémcső, amin van egy kupak – ennek a csőnek az átmérője annyi, mint a *sfoferet hánod* [kb. 5 cm]⁶, ehhez csatlakozik egy kisebb fémcső, ami két irányba ágazik el és halad tovább. Ezt a medence mellett cement cső váltja fel, ami több, mint 7 *tefach* [több, mint fél méter]. Mindez a földben és a medence falában falában megy, ami szintén cementből van.

Két nyílása van minden medencének: az egyikén be-megy a cementcsőből a víz a fürdőbe, ez egy fa dugóval záródik.

A másik nyílás a mikve aljának közelében van, innen folyik ki a víz, amikor tisztítják a medencét. Ez egy fém dugóval záródik, ami kifejezetten arra készült, hogy a földön használják: a földhöz van rögzítve, és még amikor kinyitják a nyílást, a kupak akkor is a földhöz rögzítve marad úgy, hogy ember nem tudja könnyedén eltávolítani. Ezt megmutattam két komoly rabbinak, akik nagyon járatosak a mikve törvényeiben, és mindketten elfogadták, hogy ebben semmi kifogásolni való nincs [annak ellenére, hogy fémet elvileg nem lehet használni mikvéhez].

A medencék úgy töltődnek fel, hogy kinyitják a dugót, és a kútból befolyik a mikvébe a víz. Amikor teli van, belülről lezárják a csövet és így megszakad a kapcsolat forrás és a medence között.

A *siur mikve* [szó szerint a mikve szintje, ami azt jelöli, meddig kell tölteni a mikvét vízzel, hogy kóser legyen] fölött van egy lyuk minden medence falán, onnan lehet meleg vizet engedni, hogy ezáltal felmelegítsék a vizet: amikor felmelegedett, akkor lezárják a nyílást egy fa dugóval. A medence cementből épült és kerámialapokkal van burkolva. Az alja be van rovátkázva, hogy ne csússzon el, aki rajta jár [...]

A MEZŐCSÁTI RABBI LEÍRÁSA A MIKVÉRŐL

A mezőcsáti rabbi fent említett responsum levelében⁷ található leírásból tudjuk, hogy a kútból egy vízszintes, földalatti csövön vezették a forrásvizet a medence alá. Ez kb. egy méterrel a medence alatt beletorkollott egy függőleges csőbe, amiben a nyomás segítségével jutott fel a víz a medencébe. Ez több kérdést is felvetett (pl. nem számít-e tárolóedénynek a függőleges cső, ha az alja teljesen zárt stb.)

Felmerült kérdésként az is, hogy nyitva hagyják-e azt a nyílást, ahol befolyik a víz vagy elzárható legyen-e. Először esetben a mikve esetleg a forrás részének számíthatott volna, mivel így „élő” kapcsolat maradhatott volna a kút és a medence között. A második esetben egyértelműen csak mikvének számít a medence, nem pedig forrásnak.

A medencének volt egy elfolyó nyílása, ahol kifolyt a víz, ha elérte ezt a magasságot. Ahogy a mezőcsáti rabbi lejegyezte, könnyen előfordulhatott volna, hogy amikor valaki alámerül a medencében, megemelkedik annyira a víz, hogy elérje ezt az elfolyót. Ezzel visszacsatolunk az előző kérdéshez, ha ugyanis forrásnak számít a medence, akkor nem probléma ez az elfolyás⁸. Ha azonban mikvének számít, akkor ez problémát jelent, amit ki lehet küszöbölni azzal, ha alámerülés előtt az elfolyót lezárják.

A rabbi az első helyzetről hosszasan vitáztak: bár Tennenbaum rabbi arra hajlott, hogy forrásnak számíthat a medence, de a *bét din* úgy döntött, hogy nem számíthat semmiképp forrásnak, akkor sem, ha megmarad az élő kapcsolat a kút és a medence között. Végül arra jutottak, hogy mindkét nyílást (a befolyót és az elfolyót is) lezárhatóan kell kialakítani, és merülés előtt le is kell őket zárni. Eckstein rabbi egy meg nem nevezett rabbinak szóló levelében azt írja a fenti álláspontról⁹: „az én véleményem is az, amit mondtam önnek Budán”, majd amellel érvel, hogy miért számítana mégiscsak forrás részének a medence, és megjegyzi: „ehhez hasonló volt a rendszer a Rácfürdőben és az itteni rabbi, a *Mácháne Chájim* című könyvek szerzője, emléke legyen áldott, szintén örült ennek a rendszernek addig, ameddig ki nem derült az az ismert probléma” – utalva ezzel arra a titokzatos gondra, amelyről a sorozat második részben már szót ejtettünk. Azonban, ahogy fentebb is láttuk, végül az elzárható megoldás mellett maradtak.

A MIKVE HELYE ÉS MŰKÖDÉSE

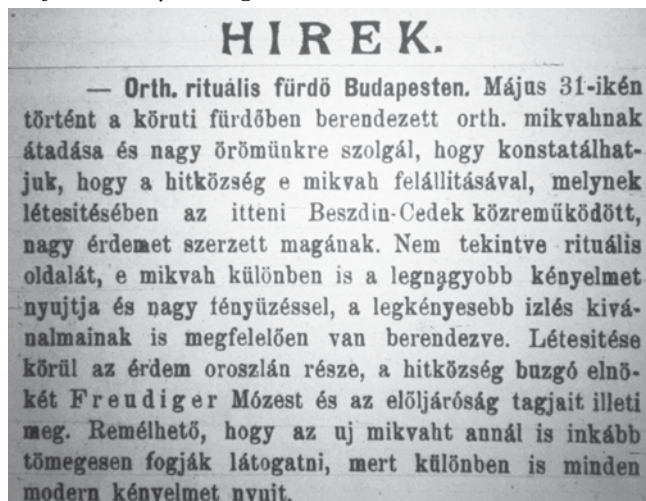
A mikve a mai Erzsébet körút 51. szám alatti lakóépületben állt, melyről a *Budapest100* honlapon ezt olvashatjuk¹⁰:

A mikve leírásának kézirata

„A telket 1887-ben vásárolta meg Freund Vilmos és felesége, Basch Irma. Freund 1887. április 29-én kérvényezte saját tervei szerint két négyemeletes ház építését. 1887. május 10-én Budapest Főváros Tanácsa kiadta az építési engedélyt. 1887-től kezdve néhány év alatt felépült az egész, körüti homlokzat, tehát mind a kettő tömb. 1888 nyarán Freund egy évtizedre letett a fürdő megvalósításának szándékáról, 1888. augusztus 17-én a bérpalota részre a lakhatósági engedélyt a Tanács kiadta. 1897-től a körüti tömbök mögött mintegy megduplázták az épületegyüttest. Ekkor készült el a fürdőház is, részben az 51-es házszám udvara alatt.”

Bár a leírásban az szerepel, hogy a fürdőház csak 1897-ben készült el, a fenti források egyértelműen arra mutattak, hogy valamilyen formában már 1889-ben elkészült. A leírásból láthatjuk, hogy kezdetektől tervbe volt véve egy fürdő építése, így elképzelhető, hogy megvalósulásáig csak szűk körben, esetleg nem profitorientáltan (?) működtették és később bővítették ki.

Ennek ellentmondani látszik az az újságcikk¹¹, melyre Cseh Viktor hívta fel a figyelmemet, ami szerint 1899 májusában nyílt meg a mikve:

A körüti mikvét a későbbiekben kibővítették és fürdőként üzemelt. Bevételeit a tulajdonos kapta, a benne működő rituális fürdőt pedig a Budapesti Ortodox hitközség rabbinátsa felügyelte egészen 1930. szeptember 9-ig. Ekkorra készült el a hitközség saját tulajdonban levő épületében a mikve, ami a mai napig üzemel a Kazinczy utca 16. szám alatt.

BALESET A MIKVÉBEN

Dombi Gábor a pesti mikvével kapcsolatos kutatásai¹² hoztak felszínre egy izgalmas jelenetet a mikve életéből.

A *Pesti Napló*¹³ „Törvényszéki Napló” című rovatában olvashatunk az esetről – ami más egyebek mellett arra is rávilágít, hogy a mikvét nemcsak nők, hanem – természetesen elkülönített időben – férfiak is látogatták.

A RÁCFÜRDŐI MIKVÉK SORSA

Ahogy korábban láttuk, a rabbik nyomtatékosan kérték az asszonyokat, hogy a kóserságával kapcsolatos fenntartásaik miatt, ne használják mikvéként a Rácfürdő medencéit. Azonban egy pár évvel azután, hogy az ortodox rabbináts, kivonta magát a Rácfürdő felügyeletéből, a neológ rabbináts 1911-ben vette át a feladatot. Számukra nyilvánvalóan szintén nagyon fontos volt, hogy biztosítani tudják, hogy nők járhasanak mikvébe és mindent megtettek azért, hogy minél szélesebb körben legyen elérhető számukra rituális fürdő. Ezért vették ők át a Rácfürdő felügyeletét és biztosították annak kóserságát, amiről három nyelven (héberül, magyarul és németül) írt plakáton tájékoztatták a fővárosi zsidókat¹⁴:

„**Értesítés!** Alulírott rabbiság tudatja a hívekkel, hogy a budai RÁCFÜRDŐ egyik természetes meleg forrásából **RITUALIS FÜRDŐT** rendezett be, külön a nők, külön a férfiak részére. Ezen rituális fürdő, az alulírott rabbiság és a budai rabbiság állandó felügyelete alatt áll. Ezenkívül jámbor, rituális dolgokban jártas felügyelő asszonyt rendeltünk ki, aki a nők kiszolgálására ott tartózkodik. Budapest, 1911. április havában, Pesti Izraelita Hitközség Rabbinátsa”.

¹ Lásd *Jásrész Jáákov* című könyvében 301–307. oldal; ² Responsum, *JD* 26. fejezet eleje; ³ Ezt írják a leszámrazottai a *Sziách Avrahám* előszavában, valszósinüleg a kézírása alapján; ⁴ Schück Dávid: *Imvré Dávid* 260–262. oldal. A dokumentumak fénymásolata a fent említett *Sziách Avrahám* előszavában található; ⁵ *JD* 79. fejezet. A responsum levélben nincs semmi olyan jelzés, ami alapján lehet azonosítani, hogy itt a pesti mikvéről van szó, de Eckstein rabbi írásában (uo. 143–144. oldal) idéz belőle részleteket. Abból úgy tűnik, hogy Tennebaum rabbi két responsum levelet írt a témában, és az, ami megjelent könyvében az a második levél.; ⁶ Misna *Mikvóat* 6:7., lásd *Mikvó májim* 3. kötet 100. oldal; ⁷ Fent az 5. lábgyeztetben; ⁸ Lásd *Egység* 111. szám 14. oldal végén; ⁹ *Sziách Avrahám* uo. 32. fejezet; ¹⁰ <http://budapest100.hu/en/house/erzsebet-korut-51-53/>; ¹¹ *Zsidó Híradó*, 1899. június 1. 8. oldal; ¹² „Rituális fürdők nyomában a régi Pesten” című tanulmányából sorozatunk zárásaként részleteket közlünk majd; ¹³ 1928. március 10. 20. oldal; ¹⁴ Másolata megjelent az *Egység*-ben, 111. szám 14. oldal; ¹⁵ *Jágél Jáákov* a Tórához (Brooklyn 2014) 1. kötet 34. oldal.

SAUL ÉS JOEL TÓRAMAGYARÁZATAI: hetiszakasz videók magyarul – Izraelből

A legmenőbb vloggerek, vagyis videó bloggerek ma a magyar zsidó közösségi médiában tagadhatatlanul **SAUL ÉS JOEL**, a Deutsch család bár micvára készülő iker fiai. Hétről hétre jelentkeznek magyar nyelvű videóikkal, melyekben az aktuális hetiszakaszról beszélnek röviden, tömören, a felnőttek számára is érdekesen, ugyanakkor a gyerekek számára is érthetően. A szülők nem ismeretlenek olvasóink előtt: Naftali és Chana Deutsch (Dénes Gergő és Anna) cikkeiket rendszeresen olvashatják lapunk hasábjain. Az izraeli Micpe Jerichóban élő Deutsch családdal beszélgettünk. *STEINER ZSÓFIA ÍRÁSA*

– Kezdjük azzal, ami mindenkinek feltűnik, aki akár csak egy részt is megnézett a videókból: nagyon jól beszéltek magyarul. Ez ritka a külföldre költöző családoknál. Hogy tanultátok meg ilyen érthetően és választékosan a nyelvet?

S: Itthon születésünktől kezdve csak magyarul beszélünk. Tudunk írni és olvasni is. Az iskolában és a barátainkkal héberül beszélünk, de a családtagokkal csak magyarul. Mi ketten egymás közt is és a többi testvérünkkel is magyarul beszélünk.

– Honnan jött a videósorozat ötlete? Miért döntöttetek úgy, hogy magyarul készítitek?

J: egy kiránduláson beszélgettünk

arról, hogy hogyan készülhetnénk fel a bár micvákra. A Vádi Kelt nevű sivatagi patak mellől másztunk fel éppen, amikor eszünkbe jutott ez

az ötlet. Ez nem sokkal szimchát Tóra előtt volt, amikor újra elkezdtük a Tóra olvasását, így éppen időben voltunk ahhoz, hogy ezt a sorozatot az első hetiszakasszal kezdjük el. A

bár micvánk pedig nem sokkal a zsidó újév előtt lesz, éppen az ezévi tóraolvasás befejezését megelőzően.

S: Izraelben rengeteg lehetősége van arra az embereknek, hogy a Tórát tanuljanak héberül, és általában sokat tudnak a hetiszakaszról, de magyarul nem annyira. Azt gondoltuk, hogy ha már úgyszólván tudunk magyarul és sok Tórát is tanulunk, ezt megosztjuk a magyarországi zsidókkal, akiknek kevesebb lehetősége van arra, hogy magyar nyelven halljanak a hetiszakaszról.

– Látszik, hogy nagyon alaposan felkészültök egy-egy részre. Hogy áll össze a videó? Mennyi időt vesz igénybe?

J: Szombaton elolvassuk a következő hetiszakaszt és a hozzá tartozó magyarázatokat. Vasárnap-hétfőn összeállítjuk, kiválasztjuk, hogy melyik magyarázatot szeretnénk felhasználni, és melyiket nem. Kedden, amikor autóval jövünk haza az iskolából, apukánkkal megbeszéljük és gyakoroljuk a szöveget. Utána még legalább egy órát vesz igénybe a felvétel elkészítése. Általában szerdán jelenik meg az új film.

– Van, amit most tanultatok meg, a sorozat alatt, vagy olyan dolgokat meséltek el, amiket már ti tudtatok korábban?

S: A legtöbb dolgot már tudtuk, mert általában a legfontosabb és legismertebb magyarázatokat szeretnénk elmondani, de mindig van olyasmi, amit a felkészülés alatt tanulunk. Például korábban nem olvastuk a Ben Is Cháj [egykori bagdadi főrabbi] könyvét, de most többször használtuk, és

érdekes magyarázatokat tanultunk belőle. Ráv Soloveitchik és ráv Shlomo Riskin hetiszakasz-magyarázatait sem ismertük eddig, és a filmekben többször idéztünk már tőlük.

– Hogy van erre időtök a tanulás mellett? Milyen iskolába jártok? Az iskolában tudják, hogy mivel foglalkoztok?

J: Jeruzsálemben tanulunk egy jesiva-gimnáziumban, hetedik osztályban. Heti hat nap van tanítás, és általában fél ötkor végzünk, de kedden korábban van vége a tanításnak, így belefér a délutánba a felvétel.

S: Van néhány barátunk, akiknek elmeséltük, az egyik barátom fel is iratkozott a csatornánkra, és mindig megnézi az új filmet, bár egy szót sem ért magyarul.

– Időnként a testvéreitek és a kutyátok is feltűnik a videókban. Ők hogy viszonyulnak ehhez a heti elfoglaltságotokhoz?

S: Heten vagyunk testvérek, a kisebbek szívesen segítenek, és örülnek, hogy szerepelhetnek, amikor kihúzzuk a heti nyertest.

J: Malvin, a kutyánk nagyon szeret kirándulni, és szívesen elkísér minket a forgatásokra. Sokat nem segít a filmekben, de jól mutat a képernyőn. *(Malvin itt közbeugat, neki is van mondanivalója.)*

– Készültök már arra is, hogy a bár micvátokon felolvassatok a Tórából? Melyik szakaszt fogjátok olvasni? Hogy osztjátok be a felolvasást így, hogy ketten lesztek egyszerre bár micvók?

J: Már első osztályban megtanultuk a tóraolvasás dallamjegyeit, de még nem kezdtük el fejből megtanulni a mi szakaszunkat, a Ki távót. Még van időnk, mert a bár micvánk elul hónapban, azaz szeptemberben lesz. A tóratekercsben nem jelzik sem a magánhangzókat, sem az írásjeleket, sem a dallamjegyeket, ezeket mind fejből kell tudnunk. Körülbelül elfeleztük a hetiszakaszt, az első részét Saul fogja olvasni, mert ő az idősebb öt perccel, a másodikat pedig én.

S: A bár micván a tóraolvasás mellett a másik nagy dolog a tfilin. Apukánk már megrendelte a kláfokat, a tfilinben levő, kézzel írt tekeréseket. Később meg kell még venni magukat a tfileket is, és meg kell tanulnunk helyesen használni. Választunk majd magunknak táleszt is.

– Külön nagy öröm, hogy a videóitokkal a nézők bibliai tájakon is járhatnak. Máskor is bejáratok ezeket a vidékeket?

S: Nagyon sokat kirándulunk, gyalog és biciklivel is. Jeruzsálem és a Holt-tenger között félúton lakunk,

a Júdeai-sivatagban, egy kis településen. Nagyon sok túraútvonal van a környéken, és gyakran túrázunk a családdal és Malvinnal. Ha van rá lehetőség, az eredeti tórai helyszínen forgatunk, például Hevronban. Amikor Hanukáról beszéltünk, azt a Hasmóneusok jerikói palotájának romjai fölött, a Heródes építette Kyprosz-erőd maradványai között vettük fel. Hevronban, ahol a Chájé Szará hetiszakaszt forgattuk, már többször is jártunk, de a Bét Él melletti dombon, Jáákov sziklájánál, a Vájécé hetiszakaszhelyszínén most voltunk először, de még szeretnénk visszamenni, mert nagyon érdekes volt.

– Most a szülőkhöz fordulok. Hogy kerültetek Budapestről Micpe Jerichóba?

Chana: Budapest közepén nőttünk fel, és amikor alijáztunk, mindenképpen egy kis települést kerestünk, ahol jó a levegő, összetartó a közösség és nyugodt a légkör. Így találtunk rá a csodálatos környezetben, a Júdeai-sivatagban fekvő vallásos településre, Micpe Jerichóra, ahonnan látjuk a Holt-tengert, Jerikót, Jordániát, Moáv és Nevó hegyét, a másik irányban pedig egészen Jeruzsálemig ellátni. Benne élünk a bibliai tájban. Több tórai történet helyszínét a teraszunkról is megtekinthetjük.

– Fontos számotokra, hogy fenntartástok a magyarországi kapcsolatokkal tartjuk a kapcsolatot. Nyaranta szívesen látogatunk vissza Magyarországra.

latokat? Figyelemmel követitek például a közösségi ügyeket vagy a politikát?

Naftali: Távolságtartással, de követjük. Szomorúan látjuk, hogy milyen mértékű a korrupció és mennyi antidemokratikus folyamat vette kezdetét az utóbbi időben. Ugyanakkor jó látni, hogy Magyarország nem tartja magára nézve kötelezőnek az Európai Unió Izrael-ellenes politikáját, és kiemelkedően jó a két ország viszonya. A magyarországi kötődéseink a családuknak miatt fontosak, rajtuk kívül néhány barátunk-

kal tartjuk a kapcsolatot. Nyaranta szívesen látogatunk vissza Magyarországra.

– Írtok, illetve fordítottok cikkeket a zido.com-nak, az Egységnek és a Gut sábesznek. Mik a kedvenc témáitok, mivel szerettek foglalkozni?

Ch: Szeretjük a témák sokszerűségét. A legközelebb természetesen az Izraellel kapcsolatos cikkek állnak hozzánk, és én művészettörténészként különösen szeretem az ilyen irányú cikkeket is, és sokat dolgozunk azon, hogy vallásos tartalommal töltsük meg az oldalt. A meséírás mindig is vonzott, a gasztronómiai cikkekben elsősorban a kulináris élvezetek kulturális vonatkozásai érdekelnek, és remélem, hogy a megjelentetett történeteket sikerül egyszer könyv formában is viszontlátnom.

– Hol érhetik el az érdeklődők a filmeket?

N: A fiúk YouTube csatornáján, melynek címe: [Saul és Joel tóramagyarazatai](#). Reméljük, hogy minél többen felkeresik, és megnézik majd a filmeket! Jó szórakozást és jó tanulást!

AZ ÜZENET MEGHATÁROZÁSA A FELADATUNK

SORSOK HÁZA: KOMPETENCIÁK ÉS KONTEXTUSOK

Zsidó módon, a zsidó értékvilágot is megismertetve kell a holokauszt történetét bemutatni, úgy, hogy a látogató ne csak a borzalmakról, hanem a borzalmakkal szembeni védekezés emberi értékeiről is tanuljon. **KÖVES SLOMÓ** rabbi – akivel a Sorsok háza múzeum kapcsán beszélgettünk – arról is beszélt, hogy miben különböznek az egyes holokauszt-múzeumok koncepciói, és hogy mikor nyílik meg a múzeum. JUHÁSZ VALI ÍRÁSA

– Hol tart jelen pillanatban a Sorsok Háza projekt?

– A Sorsok Háza projektbe az EMIH a kellő kompetenciákkal két és fél hónapja lépett be. A kezdetektől fogva úgy gondoltuk, hogy ahhoz, hogy egy ilyen nagyszabású holokauszt-múzeum és oktatási központ valóban hatékony tudjon lenni és valóban társadalmi hatást tudjon elérni, kellő alapossággal kell hozzáállni a munkához. Ennek keretében sikerült minden szereplőt meggyőzni arról, hogy a múzeum központi kiállításának a kibővítése és újraalkotása érdekében érdemes bevonni olyan hazai és nemzetközi szakembereket, akik nemcsak holokauszt-történészek és nemcsak történelmi ismeretekkel rendelkeznek, hanem holokauszt-múzeumokat és kiállításokat is létrehozta már. Mint minden területen, itt is nagyon fontos a szakmai tapasztalat, hiszen nemcsak az a lényeg, hogy mit mondunk el, hanem az is, hogy

NÉVJEGY KÖVES SLOMÓ

- SZÜLETETT: 1979
- FOGLALKOZÁSA: vezető rabbi, Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség
- CSALÁD: házas, öt gyermek édesapja.

hogyan. Azok a kérdések, amelyek egy magyar holokauszt-múzeumnál felmerülnek, bizonyos értelemben egyediek, de más értelemben más nemzetközi példákban is megtalálhatóak. Jelenleg a múzeum koncepciójának az újjáalakítása folyik, reméljük, hogy egy első víziós dokumentum a jövő év első felében a szűkebb nyilvánosság számára is elérhető lesz. És abban is bízunk, hogy végre-valahára ez a munka az alkotói folyamatról és nem a nyilvánosságban történő személyeskedő és politikai vitákról fog szólni.

– Mennyire sikerült bekapcsolni hazai kompetens szervezeteket a munkába?

– Egy ilyen folyamatban fontos az inkluzivitás, az, hogy minél többen részt vegyenek benne. Nemcsak a legitimitáció kérdése miatt, hanem azért is, mert több szem többet lát. Vannak olyan szervezetek és személyek Magyarországon is, akiknek

van tapasztalatuk a holokauszt történetének oktatásában, illetve a holokausztkutatásban – az ő tudásuk csak gyarapítani tudja egy ilyen múzeumnak az ügyét. Ugyanakkor, már csak a folyamat előtörténete miatt is, csak a második vagy harmadik fázisban fogunk eljutni ahhoz a ponthoz, hogy még jobban tágítsuk az alkotó résztvevők körét. Előbb egy olyan víziós dokumentumnak kell elkészülnie, mely alapja lehet bármilyen együttműködésnek. Ha együtt szeretnénk működni, akkor ne az legyen a kérdés, hogy ki kivel működik együtt, hanem hogy miről szól, mi az a téma, mi az az alap, amivel kapcsolatban együttműködünk.

– Sok vitát vált ki az, hogy a hírek szerint a fő kiállítás által feldolgozott időszakot 1938-tól 1948-ig határolták be, ami sokak szerint arra szolgál, hogy az előzményeket elferdítse (nincs benne szó az 1920-as numerus claususról stb). Mit gondol, hogyan lehet ezt áthidalni, elmagyarázni?

– A feldolgozandó időszak azért lehet fontos, hogy a kiállítás kontextusba helyezése világos legyen. Értem ez alatt, hogy a magyarországi holokauszt nem a nemzetközi és hazai történelmi előzményektől és körülményektől különállóan következett be, hanem egy tágabb történelmi kontextus részeként. Ennek az összefüggés-rendszernek több eleme is van: például van egy magyar történelmi összefüggés, amit tulajdonképpen a leghitelesebben úgy lehetne tárgyalni, ha visszamenénk 1868-hoz vagy akár 1848-hoz, és a zsidó-magyar közös történelem kezdeti fázisaitól tekintenénk a történetet, egészen napjainkig. Hiszen ebben is egyedi a magyar holokauszt és a magyar-zsidó közös történelem, hogy egy olyan mai napig tartó folytonos történet része, amely a nemzet történelmét is meghatározó emancipáció és asszimiláció történetbe ágyazódik be, és folytatódik a Rákosi és Kádár rendszer tabusításával és a rendszerváltozás utáni ébredéssel.

Ezzel szemben a legtöbb európai országban ez a történet megszakad a holokauszttal vagy a holokauszt után pár évvel. Ha belegondolunk, Magyarországon kívül nincs olyan zsidó közösség Európában, amely folytonosan nagy számban jelen van. Ez az időbeni kontextus.

– És mit ért nemzetközi kontextus alatt...?

– Másfelől van egy nemzetközi, földrajzi kontextus, a 20-as, 30-as évek magyar antiszemitizmusa nem elválasztható az általános európai antiszemitizmustól, amely a 19. század végétől, a 20. század elejétől hangsúlyosan megjelenik az európai nemzetállamokban. Így ez nem választható le sem a francia, sem a német antiszemitizmusról, mint ahogy Magyarország német gazdaság- és nemzetpolitikai kiszolgáltatottságát sem lehet figyelem elől téveszteni. Ezeket a kontextusokat kötelességünk megértetni, csakúgy, mint a Trianon utáni megcsömörlött Magyarország rendszerszintű politikai antiszemitizmusának jelentőségét és összetettségét. Ugyanakkor egy múzeum nem egy történelemkönyv, vannak bizonyos fizikai korlátai annak, hogy egy kontextust mennyire lehet elmélyíteni egy múzeumi kiállításban, hiszen egy olyan kerek képet kell, hogy adjunk, ami a „felületes” 45 perces látogatónak is átadható.

– Persze úgy is lehet értelmezni egy-egy múzeumot, hogy ha például Frida Kahlo, a híres mexikói naiv festő műveit kiállítják, akkor miért nem mutatják be a többi naiv festőt is, hiszen vannak többen is. Egy kiállítás szól valamiről, nem feltétlenül összefoglalója mindennek, amit a témáról tudni lehet, hanem arra sarkallhatja a látogatót, hogy utána nézzen – ha felkeltette az érdeklődését a téma – a téma hátterének, más összefüggéseinek.

– Így van. Az a fő kérdés, hogy miről szóljon, mi legyen a központi üzenete egy ilyen kiállításnak. A didaktika kialakítása a szakértők feladata. Az

azonban a mi felelősségünk, hogy meghatározzuk, hogy mik kell legyenek egy ilyen kiállítás központi üzenetei, sarokpontjai. Ilyen például az, hogy a kiállítás univerzális értékeket tanítson, ugyanakkor az elbeszélés egy zsidó elbeszélés legyen.

– Úgy érte ezt, hogy az elbeszélés zsidóknak szóljon?

– Nem, semmiképp! A holokauszt történetének tanulságai univerzálisak. Az elbeszélés minden embert meg kell hogy érintsen. Az elbeszélő, az elbeszélés módja és a perspektíva azonban legyen zsidó. A következőt értem ez alatt: az ilyen jellegű múzeumokban az elbeszélés gyakran, akaratlanul is, a náci történetről szól. A náciizmus kialakulásáról, fejlődéséről, mindez általánosságban beágyazva az antiszemitizmus történetébe. A látogató nagyon sokat tanul a náciizmusról és az antiszemitizmusról, és nagyon keveset arról, hogy milyen módon léptek fel és védekeztek az áldozatok, maguk a zsidók és az őket segítők ezzel a szörnyűséggel szemben, akár fizikai, akár szellemi eszközökkel és értékekkel. Így óhatatlanul a gonoszról és nem a gonosz elleni fellépésről és védekezésről szólnak az ilyen kiállítások. Ez azért is szerencsétlen helyzet, mert ezzel gyakran kimondatlanul is az áldozat válik felelőssé: miért nem tett többet azért, hogy ez ne történhessen meg? A csontsoványra fogyott auschwitz-i túlélők képei önmagában még nem teszik rokonszenvenné a zsidókat és ellenszenvenné az antiszemitákat. Hangsúlyosan meg kell mutatnia ennek a múzeumnak azt is, hogy milyen szellemi és fizikai, politikai és cselekvő lépéseket tettek a zsidók és azok, akik melléjük álltak.

– És mit ért „univerzális értékek alatt”?

– Azt, hogy a látogató a borzalmak és a borzalmakra adott emberi válaszok megismerése által kerüljön közel olyan általános emberi értékekhez, amelyek a gonoszra adott reakcióhoz adtak erőt, szellemi és

lelki muníciót. Ezek gyakran éppen olyan értékek, amelyek a zsidó tradícióban is megjelennek és ezen keresztül a látogató egyben a zsidó szellemvilágot is megismeri és ráismer, hogy az nem is áll távol saját értékrendjétől. Ilyen például a család, a lojalitás, a hagyomány, a kitartás, a lelkiismeret, az elköteleződés, a hit és remény vagy éppen az örök tanulás értékei. Ha ezekben megerősödik a látogató a kiállítás megtekintése után, akkor jó úton haladunk. A történetet teljes hitelességében kell bemutatni, ugyanakkor az mindig az elbeszélő értékvilágát tükrözi, hogy az elbeszélés milyen tanulságokra van kihegyezve. Az elbeszélés sokféle lehet, de attól, hogy az egyik így, a másik úgy beszél el, még nem feltétlenül lesz az egyik hitelesebb, mint a másik. A kérdés az, hogy az elbeszélő mit szeretne kidomborítani lényegként az adott történet kapcsán.

– Mondana erre egy példát?

– Például Izraelben a Jad Vasem múzeum kiállítása kimondva-kimondatlanul – teljesen legitim módon – részben azt üzeni, hogy Izrael Állam létjogosultsága megkérdőjelezhetetlen, hogy a zsidó állam a megoldás, és Izrael megléte a biztosíték arra, hogy holokauszt többé ne történhessen meg. A washingtoni holokausztmúzeumban az egyik ilyen központi üzenet az emberi jogok védelme. Ez nem azt jelenti, hogy az egyik vagy a másik hiteles vagy hiteltelen. Mindkettő legitim nézőpont, fontos eldönteni, hogy a

mi esetünkben mi legyen az a koncepció, amelyikből a történetet el akarjuk beszélni.

– A Chábád és az EMIH egyik fontos küldetése az ismeretterjesztés és a zsidóság megismertetése olyan emberekkel, akik még nem foglalkoztak közelebbről a témával. A zsidóság bemutatása is megjelenik majd a múzeumban?

– Igen, azzal együtt, hogy a holokauszt áldozatainak egy jelentős része nem vallásos zsidó volt. A holokauszt felmérhetetlen tragédiájának és traumájának az is groteszkiája volt, ahogy a diszkrimináció és üldöztetés, embereket erőszakkal kényszerített a zsidó identitásba. Ugyanakkor, ha valaki eljön egy holokausztmúzeumba, és ez az egyetlen alkalom, hogy a zsidósággal találkozik, akkor érdemes a zsidóságot, a judaizmust és a zsidó közösséget is megismertetni vele. Különben a holokauszt történetét sem fogja tudni megérteni.

Tehát a zsidóság bemutatása feltétlenül célkitűzése kell hogy legyen egy ilyen múzeumnak, és ez nem „még valami” a holokauszt elbeszélése mellett, hanem úgy kell megpróbálnunk elhelyezni a történetben, hogy a zsidók reakciója, a zsidók fizikai és szellemi védekezése, a zsidók szemszögének a bemutatása egyben megismertesse ezeket az értékeket.

– Tudna mondani egy példát egy ilyen „zsidó értékre” vagy „reakcióóra”?

– Ha például be akarjuk mutatni azt, hogy a zsidóság életében milyen fontos szerepe van a családnak – a nem vallásos zsidóknál is –, amikor bemutatjuk a zsidók deportálását (hiszen Magyarországon a deportálás nagyon hirtelen történt és egész családokat vittek el), láthatjuk magunk előtt azt a képet, ahogyan a nagymama, nagypapa, anyuka és a kisgyerekek együtt, kézen fogva, egymásról gondoskodni próbálva kerülnek a marhavagonba. Ebben a történeti elemben nemcsak a borzalmakat lehet bemutatni, hanem azt is, hogy milyen összetartó ereje volt a családnak, annak a tudatnak, hogy majd újra látom az anyámat, a testvéreimet. Annak a gondolatnak, hogy nem vagyok egyedül, mert bár fizikailag szétválasztottak minket, együtt érkeztünk ide és az összetartozás érzése erőt és reményt ad a túléléshez. Ez például egy olyan érték, amellyel minden ember tud azonosulni és egyszer csak felismeri, hogy a számára is fontos értékek számos esetben milyen hangsúlyosak a zsidó értékvilágban, vagy akár ráadásul abban is gyökereznek.

– A megnyitás időpontja behatárolható már?

– Fontos, hogy legyen egy határozott célkitűzés a megnyitásra, hogy ne csússzon szét a folyamat, de kapkodni semmiképpen nem szabad. Nem csodálkoznék, hogy ha a központi kiállítás megvalósításához legalább másfél-két évre lenne szükség.

RANDOLPH L. BRAHAMRE EMLÉKEZVE

Randolph L. Braham a magyar zsidóság üldöztetésének legkiválóbb történész szakértője – írta a néhai Ránki György történész –, és ehhez már csak azt kell hozzátennünk: volt. Az erdélyi születésű Amerikában élt Randolph L. Braham november 25-én, egy hónappal 96. születésnapja előtt távozott közülünk. DOMBI GÁBOR ÍRÁSA

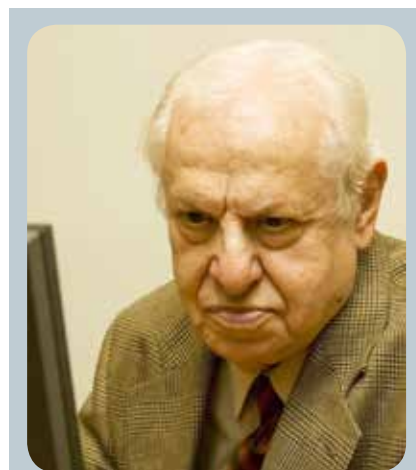
A zsidóság tragédiáira újra és újra emlékezünk. Emlékeztet a Tánách, a későbbiekre Jozsef ben Mattitjáhu, ismertebb nevén Titus Flavius Josephus. Az európai zsidóság kiirtására tett legnagyobb kísérlet magyarországi borzalmainak krónikája volt Randolph L. Braham. Még életében tudtuk, hogy ő a mester, aki könyveiben, cikkeiben; kutatásszervező aktivitásával, folyóiratok indításával megmutatta azt a sokrétű szempontrendszert, ami alapján feldolgozni érdemes a feldolgozhatatlant, az elhíhetetlent: a magyar Soát. Most elment, s központi helye a magyar holokauszt kutatásában talán betöltetlen is marad örökre.

Amikor megjelent angolul, átfogó-összefoglaló nagy művének, A népiirtás politikájának első kiadása, első örömeiben Ránki 1981-ben ezt írta: „Nem valószínű, hogy a közeljövőben bárki meghaladja Braham történetírói teljesítményét. (...) ezt a könyvet Magyarországon kellett volna megírni”. És igazságtalanul hozzátette: „a kérdésről alig szüle-

tett itthon érdemleges munka”. A ‘80-as évek előtt ezt a nagy művet akkor itthon nem lehetett megírni, de Amerikában igen. Itthon csak felkészülni lehetett rá, a dokumentumokat hangyszorgalommal összeszedni, amely nem kevésbé értékes és alapvetően szükséges munka. Braham is ezzel kezdte a ‘60-as években Amerikában.

Randolph Braham nagysága abban állt, hogy iskolát teremtett, kapcsolatokat, kisebb-nagyobb ösztöndíjakat, kutatási lehetőségeket biztosított fiatal(abb) kutatóknak, történészeknek (köztük e sorok írójának is). Barátsága, támogatása megtisztelő volt, felért egy lovaggá ütéssel. A mester távoli volt, mégis mindenki számára elérhető, az internet világában még az ismeretlenek emailjeire is válaszolt.

Legfontosabb átfogó művei *A népiirtás politikája. A holocaust Magyarországon I-II.* (a legutóbbi kiadás magyarul 2015); *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája* (3 kötetben, 2007); *A magyarországi*

RANDOLPH LOUIS BRAHAM

eredetileg Ábrahám Adolf
(Bukarest, 1922. december 20.

– 2018. november 25.)

holokausztkutató, politológus, történész, a New York City University professor emeritusa. Hatvanál több könyvet írt, illetve szerkesztett; legismertebb munkája a témában alapműnek számító *A népiirtás politikája: a holocaust Magyarországon.*

„Egyszer becsöppentem az Operába, a délelőtti próbára. Fiatal karnagy vezényelt: az öreg olasz maestro meg ott mászkált az üres nézőtéren, mormogott, dünnyögött, aztán odakacsázott az ifjú dirigens háta mögé, és súgott valamit a fülébe. A karmester vezénylés közben biccentett, értette, folytatta. Lehet, hogy csak annyit súgott neki: lassabban, fiam, piu lento... Nekem soha életemben nem volt egy ilyen bölcs mesterem. Pedig de jó lett volna, ha valaki néha nekem is odaszól a hátam mögül, ha csak annyit is, hogy lassabban, fiam vagy gyorsabban, fiam. Valaki, akinek el is hiszem ...”

Karinthy Ferenc: Szellemidézés / Útravaló. Magyar Nemzet, 1971. december 25.

holokauszt bibliográfiája (2 kötetben, 2010). Emellett mintegy száz könyv, s még több cikk jelent meg általa.

Életéről átfogó munka még nem született. A történész megismeréséhez talán a legtöbb háttérrel a Múlt és Jövő által kiadott *A Holokauszt Története* c. kötet kínálja, két életrajzi írással és Heller Ágnes bevezető tanulmányával. Ábrahám Adolf (ez Braham eredeti neve) Bukarestben született orthodox zsidó családban. Gyermekkorát Désen töltötte, ahol kitanulta a műbútorasztalos szakmát. A szerencsével túlélt munkaszolgálat és rövid ideig tartó szovjet hadifogság után Németországon keresztül jutott el az USA-ba. A több nyelven beszélő fiatalember 1949-ben doktorált a City University of New York City College-ben, 1952 PhD fokozatot szerzett, és nyugdíjba vonulásáig, 1992-ig oktatott összehasonlító politikatudományt.

A történész felelőssége a tények és az igazság keresésének folyamatos folytatása. Braham mindent megtett azért – értünk –, hogy a magyarországi zsidóság pusztulásának okait világosan láthassuk. A *Magyar Narancs*nak adott 2011-es interjújában a Soá kulcskérdéseit foglalta össze:

„Az 1919-es ellenforradalom után és a Horthy-éra alatt az antiszemitizmus egyre erősebben, egyre koncentráltabban volt jelen mind a kultúrában, mind az oktatásban, és szerves részévé vált a politikai ethosznak is. A zsidótörvények elfogadásával kezdődően a magyarok

többségét szisztematikusan mérgezték az antiszemitizmussal, és a már korábban létező antijudaista propagandát a nácik rasszista elemekkel egészítették ki. (...) Ha úgy szól a kérdés, hogy kik voltak inkább felelősek, a magyarok vagy a németek, azt mondanám: a németek 51 százalékban felelősek, mert ha nem szállták volna meg az országot, Magyarország 'csak' 60-65 ezer zsidót veszített volna, több százezren megmenekülnek. Ám 49 százalékban a magyarok a felelősek. Bármi lett volna is a németek szándéka, abban a történelmi pillanatban már

nem tudták volna teljesíteni ördögi tervüket a magyar kormány egyes, Horthy által alkotmányosan kinevezett képviselőinek lelkes támogatása nélkül, akik a magyar állam hatósági erőit az egyébként meglehetősen szerény létszámú – alig valamivel több mint százfős – Eichmann-Sonderkommando rendelkezésére bocsátották.”

A kép nem fekete és nem fehér. Történelmi. Randolph L. Braham miképp eddig a jelenünkben, úgy a jövőben is a magyar zsidó történetírás legnagyobb személyiségei első sorában marad.

HANUK

ÓBUDA

Ebben az évben is megrendezte hagyományos hanukai gyertyagyújtását az EMIH a **NYUGATI TÉR**en. A közös gyertyagyújtásban részt vett többek között *Tarlós István*, Budapest főpolgármestere, *Gera Zoltán*, 97-szeres magyar válogatott labdarúgó és *Jávori Ferenc „Fegyva”*, Kossuth-díjas magyar zeneszerző, Budapesti Klezmer Band vezetője. A hanuka utolsó napja hagyományosan a gyerekeké volt, így ők is kivehették részüket a gyertyagyújtásból.

HANUKORCSOLYA, melyen részt vett *Knoch Viktor* olimpiai bajnok, rövidpályás gyorskorcsolyázó és *Berei Mózses József* osztrák ifjúsági bajnok műkorcsolyázó is.

FOTÓK: DEMECS ZSOLT; ZSIDO.COM

A 5779

SZENTENDRE

MISKOLC

Az ünnepen részt vett Dr. Menyhárt Szabolcs a miskolci polgármester képviselőjében. Köves Slomó, az EMIH vezető rabijának köszöntőjében elmondta: „Ünnep itt lenni ma este Miskolcon, egy olyan városban, ahol mindig közvetlenek az emberek és boldogan állnak meg, hogy együtt ünnepeljenek velünk. ... Az, hogy ma itt együtt tudunk ünnepelni a miskolci zsidókkal és nem zsidókkal, kifejezi a fénynek az erejét, azt, hogy egy kis fényel, egy kis ünnepléssel, zenével, tánccal, fánkkal, egy kis örömmel hogyan lehet egymás kezét megfogni, egymáshoz közeledni és hogyan lehetünk mindannyian büszkék a saját hagyományainkra, a saját ünnepeinkre, ki-ki a maga hagyománya és vallása szerint. Én azt kívánom Önöknek, hogy soha ne szégyelljük a saját identitásunkat és ünnepeinket, de egyszerre legyünk nyitottak is egymás hagyományaira, egymás tradícióira.”

DEBRECEN

Debrecenben a Nyugati térrel azonos időpontban gyűjtötták meg a hanuka utolsó lángját. Komolay Szabolcs, Debrecen alpolgármestere köszöntőjében hangsúlyozta: „Az, hogy most itt állhatunk a hanuka ünnep alkalmával, azt mutatja, hogy a debreceni zsidó hitközség szerves része a városnak. Az itteni zsidóság megélheti identitását és vallását, részt vesz a város kulturális életében, a 21. században ez nem is lehet másképpen.”

MI AZ A CHÁRUV?

A szentjánoskenyérfa zsidó vonatkozásai

Izraelben tu bisvátkor, a fák újévén kezd megújulni, feléledni a természet, ekkor kezdenek virágozni a mandulafák – ezért az ünnep egyik kedvelt gyümölcse a mandula. E lap hasábjain többféle tu bisváti hagyományról és ételről is beszámoltunk már. Az idei ünnepre egy újabb különleges gasztronómiai vonatkozást mutatunk be. DÉNES ANNA ÍRÁSA

TU BISVÁTI NÉPHAGYOMÁNY

Van egy tu bisváti étkezési szokás, melyet nem rögzítettek sem a Talmud vaskos kötetei, sem a Sulchán Áruh, a zsidó törvénykezés terjedelmes kódexe, mégis sokfelé ismert és elterjedt. Bölcsseink azt mondják, hogy a zsidó nép szokásai szintén Tóranak tekinthetők, ezért a tu bisváti szentjánoskenyér-fogyasztást bátran nevezhetjük hagyománynak, bár maga a Tóra sehol nem említi e növényt, illetve kemény héjú termését, melyet cikkünkben héber nevén, cháruvként emlegetünk, mely elnevezés utal a gyümölcs kardszerű alakjára (kard – *cherev*). A kelet-európai zsidók ezen kívül *bokszer*ként is ismerik, mely szó a német *bokshornbaum* kifejezésből ered, és a termés kosszarv alakjára utal.

Az izraeli földművelőknek a Szentély fennállása idején évente tizedet kellett adniuk a termésükből. Svát hónap 15. napja, vagyis tu bisvát volt az a nap, amikor a Szentföld legnagyobb részén már befejeződött az esős évszak, és ez az a nap, amelyik meghatározza többek között azt, hogy egy bizonyos fa termése még ehhez az évhez tartozik a tized szempontjából vagy már a következőhöz. A Talmud foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mi a helyzet az olyan fákkal, melyek ugyan tu bisvát előtt kezdenek bimbózni, de csak jóval a jeles nap után érik be a termésük. Ezek közül a cháruvot, a datolyát és az olajbogyót külön is említi a szöveg; ezekből a következő évben kellett tizedet adni. Tu bisvátkor tehát igencsak helyénvaló cháruvot enni, hiszen ezt a növényt e nap vonatkozásában már a Talmud is említi.

MILYEN NÖVÉNY A CHÁRUV?

Maga a növény egyébként lassú növekedésű és hosszú életű fa – kétszáz évig is élél –, termése hosszúka, barna és kőkemény, belsejében fényes, barna magok ülnek. Jellegzetes szaga, keménysége és lisztes állaga miatt tápláló mivolta ellenére is kevésbé vonzó eledel. Több népnél is ismerünk olyan történetet, melynek hősét éveken át a cháruv fogyasztása tartotta egyedül életben, ami nem is csoda, hiszen a különösen erős fogazatot igénylő termésnek magas a fehérje-, magnézium-, kalcium- és vastartalma és számos vitamin és ásványi anyag is megtalálható benne.

Izraelben őshonos, könnyű elérhetősége miatt évezredek óta a szegények eledelének tekintették. Hosszú eltarthatósága és jó szállíthatósága miatt a kelet-európai zsidók között évszázadokon át tu bisvát szerves része volt, mint az egyetlen olyan izraeli termés, ami janu-

ár-február környékén elérhető volt számukra. Annál is inkább igaz ez, mert tu bisvát eredeti, mezőgazdasági jelentésében, vagyis a szentélybeli tized vonatkozásában csak Izrael földjén érvényes határnap. Az által, hogy ünnepként, egyéb jelentésekkel felruházva kiterjesztették a diaszpórára, a népet visszakapcsolták őseik földjéhez, erősítve azt az érzést, hogy attól függetlenül, hogy éppen most hol élnek, a zsidók valódi hazája Izrael. Így vált fontos részévé a kelet-európai zsidók számára a „bokszer” tu bisvát ünnepének. Vagy másfelől: annyira vágytak a zsidók Erec Jisráel ízére, hogy még ezt a kemény, furcsa szagú és szokatlan állagú termést is elfogyasztották, csak hogy egy kis kapcsolatot érezhessenek az Országgal és – az államalapítás előtti évszázadokban – kifejezhessék általa a reményüket, hogy egyszer még visszatérhetnek őseik földjére.

A cháruvról azt is elmondja a Talmud, hogy hetven évbe telik, mire teljesen kifejlődik, és gyümölcsöt hoz. Ha cháruvot eszünk tu bisvátkor, kiemeljük e termés fontos tanítását is: a jövőbe való türelmes befektetés je-

lentőségét. Azt tanulhatjuk e fától és a termésétől, hogy még akkor is, ha egy folyamat hosszadalmas, kimerítő és nem kecsegtet gyors eredményekkel, érdemes befektetnünk a következő nemzedékek számára.

A CHÁRUV TANÍTÁSAI

Ezzel kapcsolatos a következő talmudi történet: Egy napon Choni Hámáágel – aki a polgári időszámítás szerinti első században élt bölcs és csodatevő volt – meglátott egy embert, aki éppen cháruf fát ültetett. Megkérdezte tőle: „Mennyi idő múlva hoz ez a fa termést?” – Így válaszolt a férfi: „Hetven év múlva”. Akkor azt kérdezte tőle: „Gondolod, hogy még hetven év múlva is élni fogsz, és eszel ennek a fának a terméséből?” – Azt felelte a férfi: „Valószínűleg nem. Azonban amikor erre a világra születtem, rengeteg cháruf fát találtam itt, melyeket apám és nagyapám ültetett. Ahogyan ők fákat ültettek nekem, én is ültetek a gyermekeim és az unokáim számára, hogy élvezhessék e fák gyümölcsét.”

Ahhoz, hogy még mélyebben megértsük az ünnep és a cháruf, valamint a zsidó nép és Izrael földjének kapcsolatát, a gyümölcs mellett érdemes egy pillantást vetnünk a cháruf fa gyökerére is. A Misna a csak Izraelben érvényes mezőgazdasági törvények tárgyalása közben felvet egy kérdést: amennyiben egy fát Erec Jiszráelben ültettek el, vagyis a Szentföldre gyökerezett, ám ágai átlógnak az Ország határain, azaz a termés már a diaszpórában érik, vonatkozik-e az adott fa gyümölcse a tu bisváti tized törvénye? A bölcsek egyhangúlag igenel válaszoltak e kérdésre, mivel a gyökerek határoznak meg mindent. A Talmud egy más alkalommal is beszél a cháruf fa gyökeréről: a Bává Bátrá traktátus azt tárgyalja egy helyen, hogy ha valaki fát ültet, annak legalább 25

ölnyire kell lennie a szomszédja kútjától, nehogy a fa gyökerei összepiszkolják a szomszéd vizét. Bizonyos, különlegesen szerteágazó gyökerű fák esetében azonban még inkább elővigyázatosnak kell lennünk, és kétszer ekkora távolságot kell hagynunk új fa ültetésekor a szomszéd kútjától. Ez utóbbi kategóriába tartozó fák közül a Talmud kiemeli a chárufot.

Érdekes leckét ad nekünk itt a Talmud: az embert a gyökerei határozzák meg, az identitásunk nem levethető és cserélgethető. „Mert az ember olyan, mint a mező fája” – mondja a Tóra, és valóban, bölcseink azt mondják, hogy ebből is tudjuk, hogy az embert elsősorban saját gyökerei határozzák meg.

Ahogy láttuk, a chárufról azt mondja a Talmud, hogy gyökerei hosszabbak a legtöbb izraeli fa gyökereinél, így amikor a diaszpórában élő zsidók e fa termését eszik, távoli földjükhöz és örökségükhöz kapcsolódnak, mivel identitásuk csak úgy maradhatott meg hosszú évezredek üldöztetésén át, hogy életük mélyen belegyökerezett őseik hagyományaiba. Kétségtelen, hogy a Szentföldnek vannak édesebb, ízletesebb, élvezetesebb gyümölcsei. Ám ma, amikor Izrael termései bárhol a világon elérhetőek, sem szabad elfelejtenünk saját gyökereinkről, az Országhoz fűződő mély kapcsolatunkról. A „bokszer” fogyasztásával emellett az elmúlt évszázadok európai zsidóságához is kapcsolódunk, saját közvetlen felmenőinkhez. A Zsoltárok Könyvének (34:9) szavai: „Ízleljétek és lássátok, hogy jó az Örökkévaló”

A chárufot mostanában a kakaó helyettesítőjeként is emlegetik, íze, állaga hasonló, ám nem tartalmaz koffeint, viszont gazdag egészséges tápanyagokban. Érdemes egy próbált tenni vele, például **süteményben**:

A LEGFINOMABB SÜTEMÉNY CHÁRUVVAL

2 pohár liszt; 2 pohár cukor; 1 csomag sütőpor; ½ pohár karobpor; ½ pohár olaj vagy kókuszszír; 1 pohár narancslé; 2 tojás; 1 pohár forró kávé

A tetejére (elhagyható):

200 g vaj; 4 pohár porcukor; 4 kk. narancslé

A süteményhez egy tálban összekeverjük a száraz összetevőket, egy másik tálban pedig, a kávé kivételével, a nedveseket. Alaposan összekeverjük mindkét tál tartalmát. A folyékony összetevőket fokozatosan keverjük bele a szárazakba, majd a végén hozzáadjuk a forró kávé is, és simára keverjük. A masszát sütőpapírral bélelt tepsibe töltjük, és fél óra alatt, 180 fokra előmelegített sütőben készre sütjük. A bevonathoz a vajat habosra keverjük, majd lassan hozzáadjuk a

porcukrot és a narancslét. Az elkészült süteményt kihűtjük, csak ez után kenjük rá a bevonatot.

TIPP: a cháruf fáról egy további történetet a [mesében](#) (34. oldal), a fent említett Choni sírjáról pedig a cádikok sírjait bemutató cikkünkben olvashatnak a [Hohmecoló-rovatban](#) (12-13. oldal).

AZ ADOMÁNYOZÁS 10 PARANCSOLATA

AZ „ALFA GENERÁCIÓ” CÖDÖKÁJA

Rengeteg cikk jelenik meg mostanában arról, hogy a gyermekeinket elkényeztetjük, mindent megkapnak, „vajon hova vezet ez?” Pró és kontra jelennek meg az írások, de abban mindegyik meggyezik, hogy a gyermekeinknek felelősséget kell tanítani. Mint a Szeretetszolgálat vezetője, egyre több olyan hívást kapok ismerőseimtől, hogy segítsék megtanítani a gyermeküknek, hogy az életnek van egy másik arca is, ami az őt körülvevő buborékon túl van, ahol nem kapja meg a legújabb iPhone-t vagy a legdrágább Legót. Ahol a lakhatási költségeken túl – már ha van egyáltalán hol lakni – arra is figyelni kell, hogy miből és mit fogunk enni. SZILÁGYI NÓRA ÍRÁSA

Az „alfa generáció”, ahogy fogalmazzuk, mindezt nem tudja. Őszintén, honnan is tudhatná, hiszen a szülei kultúrájában sem volt benne, sőt a nagyszülei életében sem volt meghatározó. Más inger érte őket, másra kellett koncentrálni: az '50-'60-'70-es években korlátozott volt a luxus-cikkek piaca, a '90-es évektől nyílt ki a világ mindenkinél Európa keleti oldalán. Így nem tudják átadni az adakozás micváját, hiszen az alfa generáció nagyszülei, azaz a mi szülein, egész életükben spóroltak, gyűjtögettek.

A júniusban nyitott Weiss Manfréd Népkonyhán rengeteg önkéntes dolgozik nap mint nap. A szülők, mikor felhívják, ide szeretnék elhozni a gyerekeket. Megértem, mert az itt tapasztaltak, a naponta 2 750 adag étel, amit itt kiosztunk, sokkal látványt tud nyújtani egy fiatalnak. De nem szabad ilyen mély vízbe dobni őket. Lépésről lépésre kell megmutatni nekik, hogyan tudnak embertársaikért tenni. Másrészt, azok közül, akik eljönnek hozzánk enni, sokan lehajtott fővel, szégyenkezve teszik ezt. Senkinek nem dicsőség, hogy ingyen konyhán kényszerül enni. Arra viszont büszke vagyok, hogy a kollégáimmal és az önkénteseinkkel továbbra is a napi ebéd mellé kedves szavakat is kapnak. Hiszen a lelki táplálék, a kedves és mosolygós hozzáállás miatt sokkal finomabb az étel, és a vendégek érzik, emberszámba veszik őket. Főleg, hogy a vendégeink nagy része nyugdíjas, akik végigdolgozták becsületesen az életüket, de rezszi és gyógyszerdíjak mellett ételre már nem marad a nyugdíjból.

Így a szülőknek ehelyett javasoltam az adakozás alapvetőbb szintjét: vezessék be a cödáká perselyt, ahova a zsebpénzéből tegyen minden héten félre a gyerek és megbeszélte időközönként együtt menjenek el a boltba, vegyenek tartós élelmiszert és azt vagy hozzák el hozzánk, hogy továbbküldjük vagy személyesen adjanak ételt az utcán élő rászorulóknak.

Javasolom, hogy ne a kényelmes kocsiba üljenek be, hanem sétáljanak egyet, használják a tömegközlekedést. Egy budapesti aluljáróban, főleg így télen, hidegben találkozni fognak a „másik oldallal” is. Nagyon fontos! A gyermekünknek érhetően és ítélezésektől mentesen mondjuk el, mit látunk. Rengeteg hajléktalan, rászoruló van, akinek

NÉVJEGY

SZILÁGYI NÓRA

- SZÜLETETT: 1978
- FOGLALKOZÁSA: A CEDEK Szeretetszolgálat vezetője
- CSALÁD: házas, egy gyermek édesanyja

történetét nem ismerve hozunk ítéletet: „biztos megérdelme”. Nem. Senki nem érdeklődik, hogy ne vegye körül szerető család, egy fűtött lakás és egy teli hűtő.

Az elmúlt három évben rengeteg élettörténetet halottam. Ezek tanítottak meg engem, hogy nem ítélezhetek elsőre. Nehéz időszak volt, felnőtt fejjel új dolgot tanulni, amit sehol nem tanítottak, igazi kihívás. De most már tudom, hogy átadni még nehezebb, mint megtanulni.

Egy korábbi interjúban megkérdeztek tőlem, hogy „*Milyen változásokat látnál szívesen a munkádban a következő években?*” akkor ezt válaszoltam: „Jó volna, ha lenne egy pipettám, amivel mindenki belecseppentene az érzést, hogy milyen adakozni, segíteni. Mert aki egyszer eljön segíteni nekünk, mindig visszajön. Viccesen, olyan mint a kábítószer. Rá lehet kapni a jótékonykodás ízére.”

Kívánom mindenkinek, hogy folyamatosan, akár együtt kapjunk rá a jótékonykodás ízére, és mutassuk meg gyermekeinknek, hogy milyen finom ez az „íz”.

AZ ADAKOZÁS 10+1 PARANCSOLATA

Kedves Adományozó!

Ha holnap minden vagyonedat elveszítenéd, és egy segítő szervezet azt mondja, ad neked ruhát, élelmiszert, bútort, tévét, akkor bizonyára boldog lennél. Csakhogy a következőket kapnád: 1960-ban varrt, kitűnő állapotú nejlonszál barna öltöny. Egy folt sincs rajta, a nagypapáé volt, aki csak ünnepnapokon hordta. Kicsit naftalin szagú, de teljesen jó az állapota. Mellé a mama hagyatéka, a szuper köntös és a rakott szoknya: egy ügyes kezű varrónő át tudja alakítani. A gyerekeknek társasjáték, puzzle. Igaz, hogy 1-2 darab már elveszett belőle, de lehet pótolni egy kis fantáziával. A tévé is működik, igaz, a távirányítója már elveszett, és két ember kell, hogy felemelje, mert még a hagyományos képcsöves, de hát akinek nincs, annak ez is jó...

Rengeteg ilyen és ehhez hasonló mondatot hallok. Ezért kérek meg, kedves Olvasó, hogy gondold bele. Te elfogadnád ezeket? Ugye, hogy nem jó szívvel. Ezért, kedves Adományozó, mikor elhatározod, hogy elhozod hozzánk a már nem használt ruháidat, ott állsz a ruhásszekrényed mellett, jusson eszedbe a következő:

1. Koszos, sérült, divatjamúlt ruhát, kérek, ne adományozz! Csak olyat, amit még te is felvennél és tiszta. A Szeretetszolgálat nem személerakó, nem tudunk naponta több tonna ruhát átválogatni és kidobni.
2. Vidéken még elmegy! A vidéken élő emberek nem szigeten laknak, ugyanolyan igényük van a jó és szép holmikra, mint a fővárosban élőknek. Ahogy L. Ritók Nóra, az Igazgyöngy Alapítvány alapítója írta egyik cikkében: „A vidéki szegénység nem lomtár, nem a fővárosban 'fölösleges' dolgok befogadója”.
3. Ha játékokat szeretnél adni, csak ép, minden darabban meglévő játékot adj. Ha elemes játék, akkor elemmel add! Műtűröket, félig elhasznált festékeket, kiszáradt gyurmát ne adj. A te gyermeked sem örülne, ha ilyet kapna.
4. Tartós élelmiszernél figyelj a lejáratú időre! Ha még pár hónap van hátra, az nagyon jó, de ha már pár hónapja lejárt, ne hozd el, kérek, mert nem adhatjuk tovább és a szemétkébe kerül (ahová való).
5. Ha ajándékba kaptál egy vicces bögrét, egy értelmetlen, mert semmire nem használható háztartási eszközt vagy szobrot, „csetreszt”, azt – ahogy te sem tudod hasznosítani – más sem fogja tudni felhasználni.
6. Műszaki cikkek adományozásánál azon kívül, hogy működőképes legyen, nagyon fontos, hogy ne azért kerüljön hozzánk, mert odahaza már nem fér el. Gondolok itt a 30-40 éves tévékre, távirányító nélkül. DVD lemezt se hozz, mert már senki nem néz DVD-t. Főleg nem VHS kazettát (ebből is kaptunk már sokat).
7. Kényes kérdés a könyv. Minden gondolkodó ember tudja, hogy „könyvet nem dobunk ki”. Így könyvtárak felszámolásánál egyből ránk gondolnak. Azonban a rászorulóknak, valljuk be őszintén, nem könyvet kérnek. Ilyenkor azt javaslom, hogy keressék meg a közeli iskolákat, könyvtárakat, és egyeztessenek velük. Ott is remek helyük lehet.
8. Az egyik legnehezebb és legspeciálisabb adományozás a bútor adományozása. Itt hatványozottan igaz, hogy ne legyen sérült, hiszen még balesetveszélyes is lehet a leeső szekrényajtó. Minden adományt befogadó szervezet küzd a raktározási gonddal. Nincsenek hektárnyi területek, ahol csarnokokban tartanánk a bútorokat. A mozgatásuk sem egyszerű. Azt szoktam javasolni, hogy az interneten, közösségi oldalakon adják fel hirdetésként „ingyen elvihető” megjelöléssel. Vannak kimondottan ilyen csoportok, ahol a rászorulóknak jelentkezni tudnak értük.
9. „Van itt egy pár zsák jó holmi, mikor jöttök érte?” Ahogy az első pontban írtam, nem vagyunk szeméttároló, de fuvarozó cég sem. Azok, akik tényleg adakozni, segíteni szeretnének, megtalálják a módot, hogy elhozzák hozzánk – nyitvatartási időben! Csapták már ránk a telefont, megsértődve, hogy „ha nem kell, odaadom másnak.” De abba senki nem gondol bele, hogy naponta több felajánlás is érkezik, fizikai képtelenség lenne mindenhova elmenni.
10. Végül a legfontosabb: Csak tiszta szívből adjunk! Az adakozásnak 8 szintje van. Mindegy, hogy milyen „szinten” műveljük az adakozás micváját, Isten látja ezt, és ezzel is közelebb kerülünk a Messiáshoz.
- +1. Egyre többször előfordult velünk, hogy nyitvatartási időn túl hozták el az adományt. Az este lerakott zsákokat aztán az éjjel arra járók szétzedték és szétdobálták a ruhákat a koszos, eső áztatta földön. Így, azon túl, hogy szedhettük össze, egyből dobhattuk is ki. Hiszen koszos, sáros ruhát nem küldünk senkinek. Kimosni a ruhákat nem tudjuk, se eszközünk, sem emberi erőforrásunk erre nincsen.

Ha a jó szándékhoz a fentiek ismerete is társul, akkor adni és kapni egyaránt öröm lesz!

A cháruv fa csodája

DÉNES ANNA MESÉJE

Simon bár Jocháj rabbi hatalmas bölcs volt, a tórai törvényeket magyarázó Misna egyik legnagyobb tudósa. Szorgalmasan tanult híres iskolákban, tudós mesterektől, nem csoda, ha belőle is nagy rabbi lett. Azonban igencsak nehéz idők jártak akkor: a római császár, a gonosz Hadrianus megtiltotta a zsidóknak, hogy a Tórát tanulmányozzák, és akit rajtakaptak, hogy megszegte a tilalmat, az életével fizetett érte.

Rabbi Simon bár Jocháj rettenetesen dühös volt ezért a rómaiakra, és elkéseredetten kelt ki ellenük. Meghalotta ezt egy fiatalember, és szörnyű tette szánta el magát: elment a római császárhoz, és beárulta nála Simon bár Jocháj rabbit. Onnantól kezdve nem volt maradása, a rómaiak meg akarták ölni. Fiával, Elázár rabbival együtt indultak útra, hogy búvóhelyet keressenek.

Nem volt náluk más, csak a ruhájuk, amit a testükön viseltek, és senki nem tudta, hogy merre vezetett az útjuk. Másnap, mire lement a nap, már igencsak elfáradtak. Egy barlangot találtak, oda húzódtak be éjszakára. Reggel, amikor felébredtek, nem hittek a szemüknek! Az éjjel hatalmas cháruv fa nőtt a barlang elé, és – látsatok csodát – már a termése is érett volt! Tudnotok kell, hogy a cháruv különleges fa: hetven év telik el, mire meghozza első termését. Az Örökkévaló csodát tett a két híres rabbival, egy éjszaka alatt fát növesztett a barlangjuk elé, élelmet és védelmet adva nekik!

És ez még nem volt minden: közvetlenül a fa tövében friss, tiszta vizű patak csörgedezett vidáman. A fa tökéletesen eltakarta a barlang bejáratát, keresve se találhattak volna jobb búvóhelyet. A két menekülő szívből jövő hálát adott az Istennek, amiért ilyen hatalmas csodát tett velük, és megmentette őket üldözőiktől.

Most, hogy fedél volt a fejük felett, és nem kellett aggódniuk a táplálékuk és a vizük miatt sem, Simon és Elázár rabbi azonnal belemerült a tóratanulásba. Tizenkét éven át laktak a barlangban, ették hétköznapi cháruvot, szombat pedig a fügét, mert csodálatos módon a fa a hét legszentebb napján cháruv helyett fügét termett, és itták a tiszta vizet,

és eközben annyira elmélyedtek a tóratanulásban, hogy a legnagyobb bölcsökké váltak.

Tizenkét év elteltével az Örökkévaló azt üzent nekik Élijáhu próféta által, hogy elhárult a fejük fölül a veszély. Így Simon bár Jocháj és Elázár rabbi útra kelt, ám még falujuk közelébe sem értek, amikor megálltak egy mezőn, ahol szorgalmasan dolgoztak a földművesek. Nem tetszett nekik, amit láttak, mert úgy gondolták, hogy a parasztok csak az idejüket fecsérlik, amikor tóratanulás helyett a földjükön fáradoznak. Egyetlen szempillantásuktól leégett a mező, az Örökkévaló pedig azonnal visszaküldte őket a barlangjukba: „Azért jöttetek talán ki a barlangotokból, hogy leromboljátok a világomat?” – mennydörögte. – „Azonnal menjetek vissza!” Mit volt mit tenni, Simon és Elázár visszatért a barlangba. Újra ették a cháruvot, itták a vizet és tanulták a Tórát. Egy év elteltével azt mondta az Örökkévaló: „Most már elhagyhatjátok a barlangotokat.” A két rabbi ismét útra kelt, és most már nem nézték le az egyszerű zsidókat, sőt elismerték szorgalmas munkájukat és azt, hogy a maguk módján megtesznek minden tőlük telhetőt, hogy az Örökkévalót szolgálják. Így történt, hogy amikor megláttak egy férfit, aki két hatalmas, illatos mirtuszággal cipelt, megkérdezték tőle, miért teszi ezt. Így felelt nekik az ember: „A szent szombat tiszteletére viszem haza ezeket az ágakat, hogy jó illatot teremtsenek az otthonomban.” – „De miért viszel két ágat, jóember. Nem adna elegendő illatot egyetlen ág?”

– „Mélyen tisztelt rabbi!” – mondta az ember – „hát

nem két kenyeret eszünk-e szombaton, hogy emlékezzünk az Isten parancsára, amit a szombatról adott: őrizd meg és emlékezz meg róla. Így hát én is két ágat viszek.” Nagyon tetszett a rabbiaknak ez a magyarázat, és elégedetten tértek vissza otthonukba, ahonnan még sok éven át vezették a népet, és soha nem mulasztották el, hogy emlékeztessék a hozzájuk látogatókat a cháruv fa csodájára.

Ha tetszett a mese, kóstoljátok meg a cháruvból készült süteményt is *(lásd 30. oldal)*!

Legyen a mi otthonunk az Ön otthona!

A színvonalas idősothon képes eleget tenni a sokszínű elvárásoknak.

Hegedüs Györgyné, Róza néni
2003 óta a csepeli otthon lakója

Visky Éva néni
2001 óta a csepeli otthon lakója

Lőrinczi Andrásné, Tilda néni
2001 óta a csepeli otthon lakója

**Nekem az öngondoskodás a legfontosabb!
A döntésnél elsődleges volt**

- » a függetlenség, önállóság megőrzése,
- » a biztos lakhatás,
- » a mindennapi terhektől mentes élet,
- » az egészségmegőrző szolgáltatások,
- » a támogató közösség.

**Nekem az aktív pihenés a legfontosabb!
A döntésnél elsődleges volt**

- » az egészség megőrzését támogató szolgáltatások,
- » a saját, légkondicionált kirándulóbusz,
- » a kirándulóprogramok országszerte,
- » a szabadidő hasznos eltöltésének sokszínűsége közösségben.

**Nekem a társas kapcsolatok a legfontosabbak!
A döntésnél elsődleges volt**

- » a családi légkör,
- » a támogató közösség,
- » az intézmény falain belül zajló aktív társasági élet,
- » az intézményen kívüli kapcsolatépítés és
- » az új barátságok kötésének lehetősége.

Jöjjön, nézzen be hozzánk! Várjuk jelentkezését:

06 1 510 00 17

www.olajagotthonok.hu

A fenti képek marketingcéllú hozzátételhez a jogosultak előzetesen írásbeli engedélyükkel hozzájárultak.

Jelentkezz hozzánk!

bölcsőde – óvoda – általános iskola

בס"ד

Ezek vagyunk mi:

- Kétnyelvű képzés anyanyelvi pedagógusok segítségével
- Korosztályonként differenciált, kis létszámú csoportok / osztályok
- Pozitív megerősítést hangsúlyozó nevelési módszerek
- Segítő szakemberek biztosítása: fejlesztőpedagógus, logopédus, mozgásterapeuta
- Pozitív zsidó identitás kialakításának elősegítése
- Napi négyeszeri étkezés: friss, ízletes, helyben készült kóser ételek
- Napirendbe épített különórák

Tudj meg többet rólunk: www.zsidoiskola.hu

Bét Menáchem Héber–Magyar Kéttannyelvű Általános Iskola, Óvoda, Bölcsőde

1074 Budapest, Dohány utca 32–34.

☎ – +36 1 781 4760; +36 70 379 1250

Zmanim zsidó határidőnapló

בס"ד

A határidőnaptár a héber és polgári dátumokat, ünnepeket foglalja magában.

A következő zsidó év, 5779 kezdetétől (2018. szept. 9.), praktikusán 2019. dec. 31-ig, tehát mintegy másfél év határidőnaptára.

Ára: 2500 Ft,
átvehető a Keren Or Központban.

További információ:
posta@zsido.com, (36–1) 268–0183